

8935

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ՆՈԹԵՐ

ԱՐԺ. Տ. ՀՄԱՅԵԱԿ ԽԱԶԱԿԻՐ
Ա. ՔՀՆՅ. ԷՔՍԷՐՃԵԱՆԻ ԿԵԱՆՔԷՆ

ԻՐ ՔՀՆՅ. ՁԵՌՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ
ՔԱՌԱՍՈՒՆ ԵՒ ԵՐԵՔ ԱՄԵԱԿԻՆ ԱՌԹԻԻ

Կազմեց
ՀՄԱՅԵԱԿ Ծ. ՎՐԴ. ՊԱԽԹԻՇԱՐԵԱՆ

Տպագրութիւն
ՅԱԿՈՒ ԱՐՐԱՀԱՄԵԱՆ
Անգարա ճառէսի, Բէշի ԷՖ. խան, քիւ 12
Կ. ՊՈԼԻՍ
1935

281.64

4-41

Համայնական Գրադարան
Ձեռագր. 23-Տ-972
Պետական
NOV 2009

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ՆՈԹԵՐ

281.64

4-41

ԱՐԺ. Տ. ՀՄԱՅԵԱԿ ԽԱԶԱԿԻՐ
Ա. ՔՀՆՅ. ԷՔՍԷՐՃԵԱՆԻ ԿԵԱՆՔԷՆ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ՅՈՒԲԵԼԻՆԱԿԱՆ ՅԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎՈՅ

ԻՐ ՔՀՆՅ. ՋԵՌԵՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ
ՔԱՌԱՍՈՒՆ ԵՒ ԵՐԵՔ ԱՄԵԱԿԻՆ ԱՌԹԻԻ

Կազմեց

ՀՄԱՅԵԱԿ Ծ. ՎՐԴ. ՊԱԽԹԻՅԱՐԵԱՆ

Տպագրութիւն

ՅԱԿՈՒ ԱՐՐԱՀԱՄԵԱՆ

Անգարա շահէտի, Րէշի ԷՔ. Խամ, քիւ 12

Կ. ՊՈԼԻՍ

1935

ԱՆԴԱՄՔ ՅՈՒՆԻ. ՅԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎՈՅ

Տ. Հմայեակ Ծ. Վ. Պախրիյարեան, (Ճախագահ)
 Տ. Վահրամ Ա. Քհ. Յակոբեան
 Տ. Տանաս Ա. Քհ. Փաշաեան
 Տ. Թովմա Ա. Քհ. Շիկահեռ
 Տ. Արամ Քհ. Պատմանեան
 Պ. Հայկ Բեկեան } Սկիւսարեան
 Պ. Զարեհ Մեգպուրեան }
 Պ. Արամ Թագուրեան }
 Պ. Վահրամ Էմեմեանեան } Գասը-գիւղեան
 Տօք. Երանոսեան }
 » Մխիթարեան } Գուլ-գափուեան
 Պ. Պետրոս Ասրունի }
 Պ. Մկրտիչ Իւրիւնեան } Բերայեան
 Պ. Լեւոն Սուրեանեան }
 Պ. Պօղոս Պեգազեան }
 Տօք. Ն. Թիւլեան }
 Պ. Պերն Կիւլեանեան } Գուլկուցնուգեան

3685-72

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ

Երկար դարերէ ի վեր իրաւ է թէ կուսակրօն եկեղեցականութիւնը, տիրանալով եկեղ. բարձր աստիճաններու ու հոգեւոր պաշտօններու. շեշտեր է իր գոյութիւնը եկեղ. պատմութեան ու գրականութեան մէջ եւ սակայն ուշադիր թափանցում մը նոյն պատմութեան ոսկետառ էջերուն՝ ցոյց կուտայ թէ հայ ամուսնացեալ եկեղեցականութիւնն եւս, սկսեալ Ղեւոնդեանց քահանաներէ, ոչ-նուազ կարեւոր դերեր կատարած է հայ հոգեւոր եւ ընկերական իրականութեան մէջ:

Ներկայ սերունդն իսկ մեծ յարգանքով ու երախտիքով կը յիշատակէ անունները մեզի իսկ ժամանակակից բաւական թուով պատուական քահանաներու, որոնք լուսաւոր հետքեր թողլով հեռացած են Զինուորեալ եկեղեցիի գոգէն՝ ի ծոց Յաղթական եկեղեցւոյ:

Հայ ժողովուրդը, որչափ խստադատ՝ ապիկար ու անարժաններու, նոյնչափ ալ երախտաւոր ու զնահատող գտնուած է միշտ տաներէցութիւնն ու խոստովանահայրութիւնը արժեցնել զիտցող քահանայ հայրերու հանդէպ:

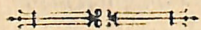
Գնահատելու այս գեղեցիկ գիծն է, զոր Սկիւտարի Ս. Խաչ եկեղեցւոյ Պատ. Թաղ. Խորհուրդը ի յայտ բերաւ վերջերս, հանդէպ նոյն եկեղեցւոյ բազմապատակ աւագերէցին, Արժ. Տ. Հմայեակ Խաչակիր Ա. Քահանայ Էքսէրճեանի, որոշելով վայելուչ հանդիսութեամբ տօնելու անոր քահանայական ձեռնադրութեան քառամունեւերեք ամեակը:

Թաղ. Խորհուրդի այս փափօքն ու որոշումը Պատրիարքական բարձր հանութեան ու հաւանութեան արժանացած ըլլալով, կազմուեցաւ Յորելինական Յանձնաժողով մը մեր նախագահութեամբ, որ ներկայ տարւոյս Յուն-

ուարի եւ Փետրուարի մէջ մէկ քանի խորհրդակցութիւններ կատարելէ յետոյ, որոշեց յորելիարին կենսագրութիւնը հրատարակել պրօշիւրով մը: Սոյն աշխատութիւնն ալ վըստահուեցաւ մեզի:

Իր բովանդակ կեանքը համակ զործունէութիւն ու եռանդ մտքի ու հոգիի մշակոյթին ու լուսաւորման սահմանած, կեանքի դառնութիւնները ցմբուր քամած, պարտականութեանց պատնէշին վրայ զմայլելի կորովով մը հիւծած, հեծած այլ անընկրկելի մնացած եկեղեցականի մը համար, որպիսին է Էքսէրճեան քահանայ, երախտիքի տրիտուր մ'է, զոր իր հովուած եկեղեցւոյն ժողովուրդը կ'ուզէ ընծայել իր խստամբեր հովիւին:

Ներկայ հատորիկը որչափ վաստակաւոր եկեղեցականին խոնջած ճակտին համար լուսապսակ մ'է ի կենդանութեան հիստուած, նոյնքան ալ խթան մը այն հոգեւորական եղբայրներու, որոնք եկեղեցւոյ ծառայելու կոչումն ու նուիրումն ունին:

ԱՐԺ. Տ. ՇՍԱՅԵԱԿ ԽԱՉԱԿԻՐ

Ա. ՔԶՆՅ. ԷՔՍԷՐՃԵԱՆ

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ՆՕԹԵՐ

Տ. ՇՄԱՅԵԱԿ Ա. ՔԶՆՅ. ԷՔՍԷՐՃԵԱՆԻ ԿԵԱՆՔԷՆ

ՄԱՆԿՈՒԹԻՒՆԸ

Սկիւտար Պօլսոյ այն թաղն է, որ ժամանակակից սեւրունդին պարզեւած է մեծանուն անմոռանալի մտաւորականներ և եղած է կեղրոն մը դաստիարակչական, ուր փայլած և իրենց ետեւ լուսաւոր գիծեր թողած են անմահ դէմքեր:

Հայ ամուսնացեալ եկեղեցականութեան այս ուշագրաւ դէմքն եւս, Տ. Հմայեակ Խաչակիր Ա. Քհնյ. Էքսէրճեան, ծնած է Սկիւտար, Սէլամիյէ-Տաղ-Համամ 1861 Մայիս 4ին: Հայրն էր Էքսէրճի Երեսում՝ որդի եազմաճի Գրիգորի, իսկ մայրը՝ Երանուհի, դուստր Սանտալճի Քերովբէի:

Մանկութեան առաջին տարիներէն իսկ ցոյց տուած է սուր յիշողութիւն և արտասովոր ընդունակութիւն մը ուսման: Շատ փոքր տարիքէն սկսած է յաճախել Ս. Խաչի վարժարանը: Եւ սակայն քիչ ետքը ծնողքը իրենց բնակութիւնը Նոր-Թաղ փոխադրած են, որով փոքրիկն Բարսեղ (աշխարհական անունը Տ. Հմայեակ Քհնյ.ի) եւս պարտաւորուած է ձեմարան յաճախել:

Այդ չրջանին ձեմարանի կրկին բաժանումներուն, Տաղկոցի և Նախակրթարանի, աշակերտութեան թիւը 800ի կը հասնէր:

1871ի Նոր-Թաղի աղէտալի հրդեհէն ետքը, թէեւ իր ծնողքը Տաղ-Համամ կը փոխադրուին, և սակայն Բարսեղ հոնկէ կը չարունակէ յաճախել ձեմարան:

ՊԱՏԱՆԵԿՈՒԹԻՒՆ

Աղքատութիւն մէկ կողմէն, բնակութեան հեռաւորութիւն միւս կողմէն կը պարտաւորցնեն Երեւոմ աղան, որպէսզի պատանեակ Բարսեղը տասը տարեկանէն իսկ երկաթագործի աշկերտութեան ղրկէ. այդ կերպով թէ՛ իր զաւկին արհեստ մը սորվեցուցած ըլլալ կը խորհէր և թէ՛ անոր ստանալիք շաբաթականը կրնար ընտանիքին ապուրուստը զիւրացնել:

Եւ սակայն փոքրիկն Բարսեղի հոգին կապուած էր զըպրոցին: Հայրը, հետեւաբար, չկրցաւ դիմանալ իր ուսումնատենի զաւկին աղաչանքներուն ու արցունքին և որոշեց զոհաբերել տալ Բարսեղի փափաքներուն:

Այսպէս մինչեւ 1875 շարունակեց ձեմարանի դասընթացքը: Նոյն տարին Միհրան Դուրեան, (ապա Եղիշէ Պատուրիարք Ս. Երուսաղէմի) հայերէնի ուսուցիչ կարգուեցաւ ձեմարանին:

Ուսուցչական այս կարգադրութիւնը բարեղէպ եղաւ Բարսեղի համար և զօրաւոր պատճառ մը՝ անոր զպրօցական ընթացքը շարունակելուն: Այնպէս որ Բարսեղ իր ուսումը շարունակեց մինչեւ 1878ի սկիզբը:

Միհրան Դուրեան, ինչպէս իրեն աշակերտող բոլոր ուսանողներու՝ նոյնպէս Բարսեղի վրայ եւս հօր ներգործութիւն մը ունեցած է և ազդած՝ ամէն կերպով անոր նկատարար կազմութեան վրայ:

1877ին Միհրան Դուրեան՝ ամէն կերպով վստահ իր պատրաստած աշակերտներուն մօքի կարողութեան՝ «Շաբթօպրիան—Աթալա» անուն երկը գորաբար թարգմանելու մղեց իր չորս կարողագոյն աշակերտները, Բարսեղ Էքսէրճեան (Տ. Հմայեակ), Սիմոն Գաբաժանեան, Արմէնակ Աստուածատուրեան և Յարութիւն Գազազեան:

Այս թարգմանութեան գտած յաջողութիւնը սկզբնա-

պատճառ մը եղաւ որ 1880ին Հրատարակական Մարմին մը կազմուի այս չորս պարոններու համագործակցութեամբ:

Աւելի առաջ չգացած՝ հոս մէջ կը բերենք «ԱթԱԼԱ»-յի հրատարակութեան առթիւ Տիկին Զապէլ Տօնէլեանի (ապա Հրանդ Ասատուր) Մասիսի մէջ հրատարակած յօդուածը, ինչ որ որոշ գաղափար մը կրնայ տալ Դուրեանի աշակերտաց կարողութեան վրայ:

“ՇԱԹՈՊՐԻԵԱՆ - ԱԴԱԼԱ

«Շաթոպրիեան, ահա նշանաւոր դարու մի վախճանն աւետող մեծ ոգին, ահա տաճարներու փլատակաց վրայ, սրբազան ծաղիկներ սերմանող ձեռքը...»

«Այս գերահռչակ հեղինակին մտաց ծնունդներէն մին է որ այսօր նոր հրապոյրներով ճոխացած կը մտնէ մեր սահմաններէն ներս: Ինչ որ է ոսկին ագահին համար, առաւել եւս է ընտիր մի մատենագրի թարգմանութիւնը մեր Ազգային մատենադարանին համար:

«Աղալա, անմահ բանաստեղծին հրաշալիքներէն մին է, որ բոլոր Եւրոպիոյ հիացումը գրաւած է, այսօր Հայ բանասիրաց կը ներկայի ձեռամբ եւ նգամբ մի քանի դեռահաս սանուց ձեմարան երկսեռ վարժարանի եւ այնպիսի գեղեցիկ լեզուաւ մի եւ ոճով, որ ոչ միայն անվթար պահած է քնագրին ձեռագրին ձիրքերն, այլեւ Հիւրմիւզներու լեզուի չքնաղ փայլովն գերազանցած իմն կը թուի զքնագիրն: Արդէն աշխարհիկ լեզուաւ թարգմանեանեալ էր սա մի քանի տարի առաջ, սակայն այս նոր թարգմանութիւնը կրնայ արդի Հայ Մատենագրութեան փայլուն զարդերէն մին համարուիլ:

«Մեծանուն հեղինակին եռանդուն հոգին ոչ նուազ կենդանի ու փողփողուն գոյներով անդրադարձած է հայկական

հարազատ լեզուի այդ դեռափթիթ մշակներու ծեռամբ աշխատասիրութեանց մէջ. Այն մի տեսակ մելամաղծիկ բարոյականութիւնը որ կը փայլի այդ բանաստեղծական գոյտրիկ վէպին մէջ, եւ որ կը նմանի ծաղկազուարճ ամայութեան մի վրայ լուսնոյն սփռած խորհրդաւոր փայլին, վսեմ կերպարան մի առած է հաւատարիմ թարգմանչաց զգոյշ եւ ճարտար գրչին ներքեւ:

«Մեծ ախորժով կրկնակի կարդացի այդ թարգմանութիւնը, թէպէտ բնագիրը կը ճանչնայի արդէն եւ ճշմարիտ կ'ըսեմ թէ սքանչացալ այն յաջողակութեան վրայ, որով այդ նորատի թարգմանիչները իրենց նախահարց նման գիտցած էին մեր մայրենի լեզուի ուրիշ լեզուներէ ունեցած գերազանցութիւնն ակներեւ փայլեցնել սոյն աշխատասիրութեան մէջ եւ թէպէտ անկեղծութեան պարտքն կատարած ըլլալու համար չեմ ուզեր չխոստովանիլ մէկ քանի կէտերու մասին փոքրիկ թերութիւններ, որք թեւեւ անուշադրութեան արդիւնք լինէին, այսու ամենայնիւ գործոյն ամբողջութեան վրայ սա կարծիքը գոյացաւ թէ բաւական ժամանակէ հետէ երեւցած փպասանութեանց լաւագոյնը կրնայ համարուիլ սա ըստ մեծի մասին, թէ՛ ոճերու հայկական ճշգրիտ թարգմանութեան, թէ՛ բառերու հաւատարիմ նշանակութեամբ գործադրութեան, թէ՛ ֆրանսական ասացուածոց ի հայերէն վայելուչ դարձուածոց եւ թէ՛ մանաւանդ պատկերներու բնական հանգամանաց անփոփոխ աւանդութեան նկատմամբ, եւ այն սահուն գրաբարին որ ապացոյց է ձեմարանի այդ արժանաւոր սանուց իրենց մայրենի լեզուին ունեցած հմտութեան, որ մեծ պատիւ կը բերէ թէ՛ Վարժարանին եւ թէ՛ միանգամայն իրենց Արժանապատիւ ուսուցիչ Ս. Հօր.....:

«Մանկութեան ըղծալի յիշատակներ, սրտի եւ մտաց երազներ, ամբողջ կենաց պատմութիւն մի կը կացուցանեն, եւ կարի խորհրդաւոր է խորհիլ թէ, ինչ որ գործէ

մարդ ներկային անցելոյն մէջ այն անողոր ցրասեղաններուն վրայ երազած է եւ ուսած:

«Այս բնական համակրութեան մի հզօր ազդեցութիւնը ունենալով յիս, անհնար եղաւ ինձ անտարբեր մնալ նորա պանծալի արդեան ի տես, եւ անհուն զոհունակութիւն զգացի, տեսնելով որ այդ անշուք յարկին ներքեւ որ արտաբուստ հայ աւերակաց տիպը կը կրէ, սնած են Բաբարտունիներու աշակերտներն, ուր մի օր թերեւս հայ մատենագրութեան փառքն կացուցանելու արժանանան:

«Որքան մեծ է ուրախութիւնս ձեմարանի նորաբողոք սանուց գեղեցիկ աշխատութեան նկատմամբ, այնքան մեծ են իղծերս նոցա այդ յառաջիմական շաւղին մէջ յարատեւութեան եւ եթէ ամէն թաղային կամ մասնաւոր հայ վարժարանաց աշակերտք այս ուսումնասէր պատանեաց օրինակին հետեւելու գովելի նախանձաւորութիւնն ունենան, այժմէն խօստումներ տուած պիտի լինին յառաջդիմական յոյսերուն, որ գպրոցներէն կ'ականկալուի:»

Տիկին Զապէլ Հ. Ասատուրի այս գրութիւնը, ինչպէս նաեւ յառաջիկայ էջերուն մէջ երեւնալիք մէկ քանի ուրիշ մէջբերումներ՝ որոշակի գաղափար մը պիտի կրնան տալ մեր ընթերցողներուն ու թաւանական թուականներու մէջ գրուած հայերէն աւխաբար լեզուի մասին:

«Աթալա»-յի հրատարակութենէն քիչ վերջը, սակայն, երեսում ազա աղքատութեան անդիմադրելի հարկադրանքին առջև կը պարտաւորուի ուսումնաստեղ պատանին՝ գպրոցէն և իր գրական նախասիրութիւններէն հեռացնելով՝ գործի աշխարհին մղել: Կ'որոշուի որ Բարսեղ Պայազիտ Փափազեան եղբայրներու լուսանկարչատունը աշակերտութեան երթալ:

«Աթալա»-յի խոստմնալից թարգմանիչներէն մէկը եղող հէք Բարսեղ արցունքոտ աչքերով՝ կ'երթայ ընտանեկան հարկադրանքն ու որոշումը հաղորդել ձեմարանի Տնօրէն Արժ. Տ. Խորէն Ա. Բէնյ. Փէհլիվանեանի և դասադրքերը

հաւաքելով հրաժեշտ առնելու՝ իր դասընկերներէն ու դասախօսներէն:

Հանդիպումը սրտաճմլիկ կ'ըլլայ. . . :

1878 Փետրուար 4 թուականը Էքսէրճեան Տ. Հմայեակ Ա. Քննյ.ին համար անմոռանալի սուգի օր մըն է. . . :

Այդ օրն է որ թաղային Խորհրդարանին մէջ՝ ի ներկայութեան վարժարանի Հոգաբարձութեան՝ յալահառաչ կը հաղորդէ անողոք հարկագրանքը իր Արժանապատիւ Տնօրէնին: Ներկաները խորապէս կը յուզուին և կը յորդորեն, սակայն, որ համակերպի այդ կարգադրութեան և արուեստին մէջ զարգանալու հետամտի, ինչ որ լաւագոյն ապագայ մը կրնայ ապահովել իրեն:

Արցունքոտ աչքերով կը մեկնի Էքսէրճեան և կը մտնէ իր նոր ասպարէզին մէջ:

Հազիւ երեք ամիս կը հետեւի իր նոր արհեստին, և ահա «մուհանիւր քիօսու» կոչուած մահացու հիւանդութեամբ մը անկողին կը մտնէ: Աստուծոյ ողորմութեամբ և շնորհիւ իր մօր անձնուէր խնամածութեան՝ թէպէտ կը փրկուի ստոյգ մահուան մը ճիրաններէն, և սակայն իր ապաքինում մէջ 10 օր վերջ այս անգամ ալ իր մայրը, Տիկին Երանուհի, միեւնոյն հիւանդութենէ կը վարակուի և նոյն տարուան, 1878, Յուլիս 25ին կը մեռնի:

Հետեւաբար թէպէտ տակաւին վատոյժ ու զոդող՝ Բարսեղ կը խորհի կրկին դպրոց մտնել, բայց այս անգամ ո՛չ թէ իբր ուսանող միայն, այլ միաժամանակ՝ ուսուցիչ: Այս կերպով պիտի կարենար թէ՛ մէկ կողմէն ուսման մէջ յառաջանալ, և թէ՛ միւս կողմէն իր ու հօրը հացը ճարել. . . :

Եւ ասիկա ճիշդ տասն և եօթը տարեկան հասակին. . . :

Այս ուզողութեամբ իր ձեռնարկները կը պսակուին և երջանիկ առաւօտ մըն ալ «Աթալա»-յի թարգմանիչ ընկերներէն Սիմօն Գարամաճեան կուգայ իրեն աւետելու թէ Ս. Կարապետ Եկեղեցւոյն քարոզիչը, Իզմիրլեան Սրբ. զինքը

դպրոց պիտի զնէ և միանգամայն ձեմարանին մէջ իրեն ուսուցչական պաշտօն մըն ալ պիտի տայ:

Իրապէս ալ 1878 Սեպտ. 1ին, Իզմիրլեան Սրբ.ին պաշտպանութեան տակ Էքսէրճեան ձեմարանի մէջ ուսուցչական պաշտօնի կը կոչուի: Սրտին խօսող այն նուիրական ասպարէզին կը նուիրուի խանդավառ թափով մը և՛ առաջին օրէն իսկ սկսեալ՝ իր վրայ պաշտօնական Մարմիններու ուշադրութիւնը կը հրաւիրէ: Այնպէս որ 1879 Յունուար 1էն սկսեալ իրեն կը վստահուի Ս. Կարապետ Եկեղեցւոյն Թաղ. Խորհրդոյ գրադրութեան պաշտօնը եւս:

Ուսուցիչ Էքսէրճեան՝ համակ խանդ ու եռանդ՝ որպէս ուսուցիչ մօտէն կը շօշափէ առաջին ամիսներէն իսկ Հայերէն լեզուի ուսուցման համար պատշաճ դասագրքի զգալի պակասը: Ուստի կը ծրագրէ կազմել «Տարերք Մայրենի Լեզուի» անունով դասագրքերու սեռի մը: Ու կը լծուի աշխատութեան. . . :

Իզմիրլեան Սրբ.ի հոգաձութեամբ՝ 1880ին կը մտնէ Պէրպէրեան վարժարան որպէս ուսանող:

Այս կերպով կ'ունենայ չորս տեսակ աշխատութիւն: Առաւօտեան առաջին երեք պահերուն՝ Պէրպէրեանի մէջ Կ'ՈՒՍՍԻ: Կէսօրէն յետոյ երեք պահեր ալ՝ ձեմարանի մէջ Կ'ՈՒՍՈՒՑՄԱՆԷ: Հանգիստի ժամերուն ու օրերուն միջոցին Խորհրդարանի գրադրութիւնը կը կատարէ: Իսկ գիշերային ժամերուն մէջ յամառ ու տենդոտ աշխատութեամբ կը շարունակէ պատրաստել իր «Տարերք Մայրենի Լեզուի» դասագրքերու սեռին:

1881ին Գավաֆեան տպարանէն լոյս կը տեսնէ վերջապէս գործին Ա. Տարին:

Ու այս կերպով տասն և ինը տարեկանէն իսկ Էքսէրճեան կը սկսի անուրն մը չիլնել:

Գործին Ա. ՏԱՐԻ-ին գոած ընդունելութենէն խրախուսուած՝ Էքսէրճեան հետզհետէ, միշտ գիշերային տքնաջան աշխատութեամբ, նոյնանուն դասագրքին Բ. և Գ. ՏԱՐԻ-

ները կուտայ հրատարակութեան: (Դ. ՏՍՐԻՆ կը մնայ ցարդ ձեռագիր վիճակի մէջ):

Արդի սերունդը շատ լաւ կը յիշէ թէ «ՏՍՐԵՐՔ ՄԱՅՐԵՆԻ ԼԵՂՈՒԻ»-ները ինչպիսի՜ լայն ընդունելութիւն գտած են: Մինչեւ 1894 գործը վեցերորդ տպագրութեան հասած է: Նոյն չրջանին Միացեալ Ընկերութեան «ՄԱՅՐԵՆԻ ԼԵՂՈՒ»-ները եւս՝ մասնատանդ գատաճներու մէջ՝ շատ սպառու մուտքին:

Անուններու այս մերձաւորութեան պատճառով՝ գործին չորրորդ տպագրութենէն յետոյ խնդրանք կ'ըլլայ Էքսէրձեանին, որ իր գործին անունը փոխէ: Ինչ որ սիրով կ'ընէ գոհութիւն և դասագրքին անունը այնուհետեւ կ'ըլլայ՝ «ՏՍՐԵՐՔ ԱՇԽԱՐՀԻԿ ԼԵՂՈՒ»:

Էքսէրձեան իր այս գործը ձօնած ըլլալով Մատթէոս եպօ. Իզմիրլեանի, այս պարագան կը հաղորդէ իրեն նաւակով մը, ուր ի մէջ այլոց կը գրէ. —

«Կալար իմ ձեռքէս՝ մինչ դպրոցական կեանքէ այն «ինչ հեռացած էի, կալար իմ ձեռքէս՝ մինչ կ'ուզէի դեռ «ուսանիլ, կալար իմ ձեռքէս՝ մինչ անգիտանայի թէ ինչ «է մարդ եւ երկինք»:

Ի պատասխան Իզմիրլեան Սրբ. հետեւեալ գնահատականը կը գրէր. —

«Ազնիւ երիտասարդ.

«Ձեր վաստակաց երախայրիքն — «Տարերք Մայրենի «Լեզուի» գործն — կընուիրէք ինձ՝ իբր այն թէ պարտք «մ'ունիք կատարելու:

«Պարոն,

«Դուք որ այսօր նուիրած էք ձեր անձն բարոյական «զոհ դաստիարակութեան սեղանոյն՝ մշտավառ պահելու «համար զհոյս սիրոյ կրթութեան հայկազն մանկտոյն.

«Դուք որ աշխատութեան ծանրաբեռն ժամերէն սիրաբար յուրանում էք նորածիլ հայ ծաղիկներու ծաղկա- «նոցին ծառայութիւն մը ընելու, եւ դիւրին ու հրահան-

«գիշ տնավ մը քաղցրացնելու Մայրենի լեզուն ի քիմս «Հայկազն մանկտոյն, ձեր այս բուն բաղձանք. Պարոն, «ձեր պատանեկութեան աւուրց մէջ կ'երեւէր արդէն ի «ձեզ. եթէ քաջալերեցի զքեզ յայդս՝ պարտքս կատարե- «ցի, այնու համոզմամբ թէ Դաստիարակ պէտք է հայ «ազգին, որ սիրէ զՀայն ու Հայ լեզուն. որ սիրէ զՍուրբ «Եկեղեցին Հայաստանեայց եւ ծառայէ նմա անձին զո- «հարերութեամբ:

«Դո՛ւ, մշակդ Հայ բանաւոր այգւոյն, աշխատի՛ր, քո «քրտացն կաթիլներ չեն մնար ապարդիւն. քո վաստակ «չմնար անքաջալեր. միայն թէ առաջնորդէ՛ Հայ զաւա- «կաց որ Հայ մնան եւ ապրին ընդ հովանեաւ Ս. Եկե- «ղեցւոյն որոց մի զաւակն ես եւ դու:

«Մաղթելով վասն ձեր ամենայն յաջողութիւն.»

* * * Հայ. Առաք. Ս. Եկեղեցւոյ Բարձրագոյն երկու Աթոռներու վրայ գահակալած երկու մեծ ժամանակակից ղեմքեր. Հոգեւոյս Տ. Տ. Մատթէոս Վեհաշնորհ Կաթողիկոս Իզմիրլեան, և Տ. Տ. Եղիշէ Եմեն. Պատրիարք Դուրեան, իրենց Պօլսական կեանքի ընթացքին, ինչպէս նախապէս ալ յիշած ենք, զօրեղապէս ազդած են մասնաւոր կերպով Էքսէրձեանի վրայ:

Դուրեան Սրբ. իր ձեմարանի ուսուցչութեան չրջանին՝ սերմանած է ուրիշներու կարգին Էքսէրձեանի մտքին մէջ եւս հանրային գործունէութեան հետ առաքիլութեանց ճաշակն ու կամքի ոյժը: Դուրեան Սրբ. իր վաղամեռիկ եղբորը, Պետրոսի նամակներն ու բանաստեղծութիւնները յաճախ կը կարգար իր ուսանողներուն հայերէնի դասաժամուն: Դուրեան Սրբ. հայերէնի դասաժամը յատկապէս վեցերորդ պահուն նշանակած էր ժամանակացոյցին մէջ, որպէսզի իր ու ուսանողաց խանդավառութիւնը չեղձուի պահին աւարտումին մղձաւանջով:

Պետրոսի զԺբախտ չիջու մին հետ՝ իր զրական արտագրութիւններուն և ի մասնաւոր իր գողորիկ նամակներուն

վերլուծումը գրգիռ մը եղած էին՝ Էքսէրճեանին, որպէսզի զանոնք հրատարակութեան տայ: Այս նպատակաւ խնդրած էր ուսուցիչ Միհրան Դուրեանէ որպէսզի այդ նաժակաները իրեն տրամադրէ ընդօրինակելու և ապա իրեն վերադարձնելու համար:

1892ին Էքսէրճեան երկրորդ անգամ ծանրապէս կը հիւանդանայ: Մահուան մտավախութեամբ՝ Պետրոսի նամականին իսկոյն կը զրկէ «Արեւելք»ին, որպէսզի մի գուցէ իր մահովը նոյն գրական գոհարները կորստեան մատնուին:

Բարեբախտաբար Տօքթ. Ստեփան Փաշա Արսլանեանի անձնուէր ջանքերուն շնորհիւ՝ Էքսէրճեան կ'առողջանայ և կը շարունակէ իր գործունէութեան շրջանը մինչեւ այսօր:

Այդ թանկագին նամակներուն ընդօրինակութիւնն ու զանոնք հրատարակել տալու յղացումը, ծնունդ կուտայ նաև Էքսէրճեանի մտքին մէջ Պետրոսի պատկերն ևս պատրաստել տալու: Ահսո՛ւ որ Պետրոս ունէ լուսանկար չէր ունեցած իր կենդանութեան միջոցին:

Պետրոս՝ ինչպէս բոլոր գպրոցականութեան՝ նոյնպէս Էքսէրճեանի ալ կուռքն էր եղած: Թէ՛ անմահ բանաստեղծին գործերուն հրատարակութեան, թէ՛ անոր լուսանկարին պատրաստութեան և թէ ուրիշ ազգանուէր յղացումներուն իրագործումներուն պիտի անդրադառնանք յառաջիկայ էջերուն մէջ:

ԵՐԻՏԱՍԱՐԴՈՒԹԻՒՆ

Էքսէրճեան 1882ին Կէյվէի Միջագիւղի մէջ բացուած մասնաւոր վարժարանին Տնօրէն—Դասատու կ'ընտրուի: Կը հրաժարի Նոր-Թաղի մէջ ունեցած կրկնակ պաշտօններէն, ինչպէս նաեւ Պէրպէրեան վարժարանէն, ուրկէ վկայական ալ ձեռք բերած էր:

Իգմիրլեան Սրբ. ձեմարանի Հոգաբարձութեան վկայագրոյն մէջ հետեւեալ տողերը մակագրած է.—

«Պրն. Բարսեղ Երեւում ընդունած է եւ Կրօնից դասեր « եւ յաջողակ գտնուած ի նոսին»: 1882 Հոկտ. 2.

Իսկ ողբացեալ Ուսուցչապետն Պէրպէրեան այսպէս վկայած է.—

«Պրն. Բարսեղ Էքսէրճեան աշակերտած է վարժարանին մէջ մէկ տարւոյ չափ, այս միջոցին իր պարկեշտութեամբը եւ աշխատասիրութեամբը եւ ուշիմութեամբը Տնօրէնութեանս եւ դասախօսաց համակրանաց արժանի եղած է: Ինք կարող է արդիւնաւոր կերպով դասախօսել Հայերէն եւ Գողղիերէն լեզուաց մէջ եւ արդէն Պ. Բարսեղ աստ ի Պօլիս իր առաջին քայլերն յաջողութեամբ առած է դասախօսութեան ասպարէզին մէջ եւ կարողութեան փորձեր տուած: Մեր եւս ապա կը յաւելումք զմեր վկայութիւն՝ ի վկայութեան Հոգաբարձութեան Նոր-Թաղի Ազգային վարժարանին, գուշակելով իրեն համար յաջող ապագայ այն ասպարէզին մէջ, ուր կը մտնէ այնքան լաւ հանգամանօք:

Էքսէրճեան երբ իր նոր պաշտօնատեղին հասնելով գործի կը ձեռնարկէ, կը տեսնէ որ Ազգ. վարժարանը փակ է և թաղային գործեր անկերպարան վիճակ մը ունին: Ուստի նորահաս երիտասարդներէ կը կազմէ Կրթասիրաց Միութիւն մը, որուն նպատակը պիտի ըլլար Ազգ. Նախակրթարանը վերաբանալ:

Նորակազմ Միութիւնը իբր հասոյթ գիւղացիներէ շաբաթական 20ական փարա կը հաւաքէ. գոյացած գումարով կը կազմէ պիւտճէն. վարժարանը կը վերաբացուի և թափառական տղաք կը լեցնեն դասարանները:

վարժարանին վերաբացումը պատճառ կ'ըլլայ որ 10 տարիներէ ի վեր անգործ նստող Թաղականութիւնը հըրաժարի Գիւղացին Եկեղեցւոյ հոգն եւս կը յանձնէ Կրթասիրացին, որ իսկոյն կը լծուի ազգային կալուածներուն մա-

տակարարութեան բարեփոխման: Թթաստանը վարձու կը տրուի. պիտե՛ն տակաւ կ'ընդլայնի և կրօնական ու կրթական գործեր փայլուն շրջանի մը մէջ կը մտնեն:

Մասնաւոր Վարժարանը, ուր ինք անօրէն էր, բացուած էր գիւղին ջոջ աղաներուն նախաձեռնութեամբ: Աստուծոյ կը թեւադրեն Էքսէրճեանի որպէսզի միմիայն իր գործով զբաղի և չխառնուի թաղային գործերու:

Իր հանդիսաւոր օրերուն ու ժամերուն՝ թաղային վարժարանին հաստատումին ու յառաջդիմութեան նուիրումին դէմ եղած այս դիտողութիւնները, չափ որոշ էր որ, Էքսէրճեանի պէս կրթասէր ու ազգասէր անձի մը մէջ ընդդիմութեան պիտի բաղխէին: Այդպէս ալ կ'ըլլայ: Սուր պայքարը կը սկսի ջոջերու և իր միջեւ:

Էքսէրճեան տեսնելով որ Ազգային Նախակրթարանը, ինչպէս նաև Եկեղեցին, աշխատող ու արդիւնաւորող ձեռքբուծում մէջ են, և հակառակութեան աճումին հետ կրնան փնասուիլ, ուստի կ'որոշէ հրաժարիլ իր մասնաւոր վարժարանի տեսչութենէն. չորս ամսական պահանջքն եւս թողլով՝ Կ.Պօլիս կը վերադառնայ մէկ տարուան պաշտօնավարութենէ ետքը:

Նոյն տարին, 1883, կրկին ձեմարանի մէջ ուսուցչութեան կը կոչուի:

Իսկ 1884ին Նիկոմիդիոյ թաղային Մարմիններու բուռն դիմումներուն վրայ՝ հրաժարելով ձեմարանի իր պաշտօնէն՝ կը ստանձնէ նոյն քաղաքին Ազգ. Վարժարանին Տնօրէն-Դասատուութեան պատասխանատու պաշտօնը:

Մինչև 1837 խաղաղ և գիշերաջան աշխատութեամբ՝ զինքը պաշտօնի հրաւիրող Հոգաբարձութեան հետ համագործակցաբար՝ կը բոլորէ արդիւնաւոր չորս դպրոցական տարեշրջաններ:

Եւ սակայն 1888ին մեր ազգային ցաւագին ախտանիշը հոս ալ կը վարակէ Ազգ. Վարժարանը: Հոգեւոյս Ստեփանոս Արքեպս. Յովակիմեանի, պատուական, շինարար

այս հոգեւորականին շուրջ ստեղծուած Առաջնորդական-Հակառաջնորդական հոսանքները իրենց հեղեղները կը տարածեն Ազգ. Վարժարանէն ներս:

Հոգաբարձութիւնը կը հրաժարի և Հակաստեփանոսեան խմբակէն ի նորոյ կ'ընտրուի նոր Հոգաբարձութիւն մը, որուն իսկ-Ֆիւսը կ'ըլլայ... հրաժարեցնել Ստեփանոսեան անօրէնը:

Այս նպատակով նորակազմ Հոգաբարձութիւնը՝ ինքնին, Տնօրէնութեան առանց կարծիքն իսկ հարցնելու՝ ընդհանուր կառավարիչ մը կը կարգէ Վարժարանին և միւս կողմէ դիտումնաւոր չկամութեամբ մըն ալ՝ չորս ամիսներ թօշակ չվճարեր:

Էքսէրճեան խստիւ կը բողոքէ Թաղականութեան մօտ, որ կը խոստանայ իր ամսականները վճարել՝ պայմանաւ որ վարժարանը փակէ:

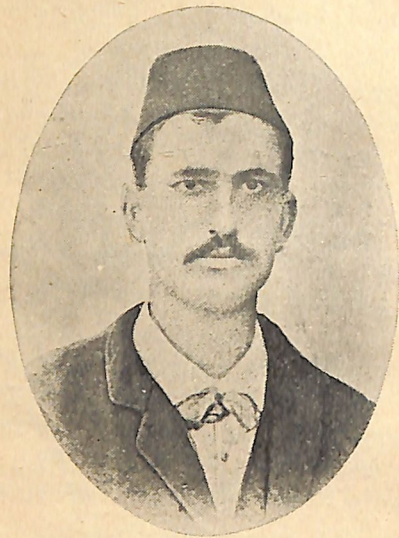
Այս առաջարկին վրայ Էքսէրճեան կը յայտարարէ թէ ինք Վարժարան փակելու կոչում ու խառնածք ունեցող մարդ չէ, այլ Վարժարան բացող է: Կը մեկնի Խորհրդարանէն ու խնդիրը կը տեղեկագրէ Առաջնորդ Սրբ.ին, որ այդ օրերուն թեմական այցելութեամբ Չէնկիլէր գիւղը կը գտնուէր:

Ստեփանոս Սրբ. անմիջապէս Նիկոմիդիա կը վերադառնայ, կը հաւաքէ ժողովուրդին երեւելիները, կը խաբաղանէ Թաղականութեան արարքը, որ իսկոյն կը հարկադրուի հրաժարիլ: Նոր Թաղ. Խորհուրդ մը կ'ընտրուի և իրերը կը մտնեն իրենց բնական ընթացքին մէջ:

Նոր տարեշրջանին փակումին, 1888, տարեկան հարցաքննութիւնները կը կատարուին, որոնք մեծ գոհունակութիւն կը պատճառեն թէ՛ պաշտօնական Մարմիններու և թէ՛ հասարակութեան: Էքսէրճեան իր առաջին նախախայրիքը, շրջանաւարտներու հոյլ մը, կը ներկայացնէ Նիկոմիդիոյ հայերուն:

Վարձատրութիւն... իր կրկին պաշտօնադրելու թիւնը. .:

Առաջնորդական և Հակառաջնորդական Ապաքարը կը հասնի իր ծայրագոյն աստիճանին: Առաջնորդական Էքսէր-ճեանը՝ նոր իմն Յովնան՝ պէտք է ծով նետել յորպէսզի ծովը խաղաղի:

Եկո ի Բաբեղ Էքսէրճեան՝ 1878 թին

Մարմիններուն ալ, որպէսզի դադարումի վեց ամսաթօշակ-ներն եւս վճարուին:

Գաւառ. Բաղաք. Ժողովոյ խողովակով Հոգաբարձու-թեան կը հաղորդուի այս որոշումը: Ստեփանոս Սրբ.ի հա-կառակորդներէն կաղմուած այս Մարմինը կը մերժէ գոր-ծադրել գերադաս Մարմինի խոյն որոշումը, որուն վրայ Բաղաք. Ժողովն ալ իր կարգին կը լուծէ զայն: Առաջնորդ Սրբ.ը եկեղեցւոյ բեմէն, իրեն յատուկ սուրճու հեգնող ու-ճով, կը ծանուցանէ այս պարագան հրապարակաւ, ինչ որ մեծ գոհութիւն թիւն կը պատճառէ Ժողովուրդին:

Այնպէս որ 1889 թ. դպրոց. տարեշրջանին սկիզբը, Էք-սէրճեան արդէն իր պաշտօնին գլուխն է նոր Թաղ. Խոր-հուրդով և նոր Հոգաբարձութեամբ:

Այս անգամ, սակայն, Յովակիմեան Սրբ.ի հակառա-կորդներու փոքրաթիւ խմբակը ուրիշ մարզի մը մէջ կը փոխադրէ իր մղած պայքարը:

Բիւթանացի տարեց ազդայիններ, անշուշտ, կը յիշեն

Բաբեղ Էքսէրճեան՝ 1892 թին

ի կոմիդիոյ Վի-ճակին միացնելու շատ հին խնդիրը, որ տարի-ներով զբաղեցուցած է Կեդր. Վարչութիւնը: Ահա՛ այս փոշոտ խնդիրն է, որ կը վերաբարձուի կրկին:

Բողոքարկու մէկ քա-նի անձեր Պոլսոյ Կեդր. Վարչութեան կը դիմեն և անոր սեղանին վրայ կը հանեն այս խնդիրը: Հոգեւոյն Աշըգեան Սրբ. Պատրիարքին գործօն ազդեցութեամբ, որ նա-խապէս Արմաշու վանա-հայր եղած, և Ստեփա-

նոս Սրբ.ի հետ կարծեաց անհամաձայնութիւններ ունեցած էր, Կեդրոնը կ'որոշէր իբր քննիչ բարձրաստիճան եկեղե-ցական մը ղրկել Նիկիոմիդիա:

Եւ սակայն Կեդրոնի քննիչը ո՛չ Նիկիոմիդիոյ և ո՛չ ալ Բիւթանական ընդարձակ թեմին երկրորդ կեդրոնը նկատ-ուած Ատա-Փազարի մէջ ընդունելութիւն կը գտնէ, ու ձեռ-նունայն կը վերադառնայ Պոլիս:

Մեղուաջան Առաջնորդը, որ նոյն միջոցին Կէյվէի Օրթա-

գիւղին մէջ քարոյ կիր մեծ եկեղեցիի մը շինութեամբ զբա-
ղած էր, երբ կը լսէ Կեղրոնի այս կարգադրութիւնը, իս-
կոյն հրաժարական կը մատուցանէ իր Առաջնորդական պաշ-
տօնէն:

Գործի վրայ է հիմա էքսէրճեան Պ. Բարսեղ...:

Որպէս զիւսանողները Գաւառական Երեսփ. Ընդհ. Ժո-
ղովոյ, յենլով նաեւ Յովակիմեան Սրբ.ին ամենալայն ժո-
ղովրդականութեան վրայ, իսկոյն կը ձեռնարկէ պատրաս-
տութեանը բազմատորադիր հանրագրութեանց, ուղղուած
թէ՛ Պոլսոյ և թէ՛ Նիկոմիդիոյ Երեսփ. Ընդհ. Ժողովներու:
Այս հանրագրութիւններով ժողովուրդը զիսեյ կուտար և
խստիւ կը բողոքէր թէ Կեղր. Վարչութիւնը իրաւունք
չունի, ըստ օրինի, Վիճակի մը Առաջնորդին արարքներուն
համար քննիչ զրկել՝ ցորչափ տեղւոյն Գաւառ. Ընդհանուր,
կա՛մ Կրօնական և կա՛մ Քաղաքական Ժողովներու մէկէն
կամ միւսէն չէ որ բողոք բարձուած է:

Մինչ Կեղրոն. Վարչութիւնը կը տեսնէ իր քննիչին
յուսակաւոր ու ձեռնունայն վերադարձը, ասդին Գաւառ.
Ընդհ. Ժողովը ի Նիկոմիդիա՝ մերժելով Առաջնորդին հրա-
ժարականը՝ պատուիրակութիւն մը կը զրկէ Օրթագիւղ և
փառքով կը վերահաստատէ Յովակիմեան Սրբ.ը իր Աթոռին
վրայ:

Էքսէրճեան՝ իբր հիացողը Իզմիրլեան և Դուբեան Սրբ. ան-
երէն յետոյ նաեւ Յովակիմեան Ստեփանոս Սրբ. Արքե-
պիսկոպոսին՝ սրտի լայն զոհունակութիւն մը կ'ունենայ և
այնուհետեւ չուզելով իր անձը կոտախնձոր մը տեսնել Նի-
կոմիդիոյ մէջ, հակառակ Յովակիմեան Սրբ.ի բռնոյն ստի-
պումներուն, 1890 տարւոյ զպրոցական տարեշրջանի աւար-
տումին կը հեռանայ Նիկոմիդիայէն՝ ի ձեռին ունենալով
բարուք պաշտօնավարութեան վկայական մը:

Էքսէրճեան Պոլիս վերադառնալէ ետքը պարբերաբար
կրթական պնշտօններու կը կոչուի Պէրպէրեանի, Բերայի

Նարեկեանի, Ս. Խաչի Ազգ. վարժարանի և հուսկ ուրեմն
Կարապետեան վարժարանին մէջ:

Մինչեւ 1893 Յուլիս 13 տեւող ուսուցչական իր այս
զբաղումներուն ընթացքին էքսէրճեան հրատարակած է Պետ-
րոս Դուբեանի Կենսագրութիւնը, անոր տաղերուն Բ. տպագ-
րութիւնը, «Շինեմք ձեմարանը» և «Շինեմք Գերեզմանա-
տունը» գործերը:

ՔԱՀԱՆԱՅՈՒԹԻՒՆ

1893 Յուլիս 13ը նոր հանգրուան մը կը կազմէ Բար-
սեղ էքսէրճեանի բազմարդիւն կեանքին մէջ:

Իր ստացած ընտանեկան բարեպաշտիկ դաստիարակու-
թեան միանալով նաեւ Իզմիրլեան և Դուբեան Սրբազաննե-
րու կրօնաչունչ կրթական դաստիարակութիւնը, Բարսեղի
մէջ արգէն կանխապատրաստեր ու կերտեր էին հոգեւորա-
կանութեան այս ուխտեալ զինուորին խաւամբեր ու պող-
պատեայ նկարագիրը:

Իսկ Յովակիմեան Սրբազանի շինարար ու ծառայական
ողին արգէն իսկ ջնարակեր էր իր աշխատասէր ու գործուն-
եայ մարդու խառնուածքը:

Էքսէրճեան գերազանցապէս հոգեւորականութեան պատ-
րաստուեր էր:

Անխուսափելին կը կատարուէր...:

Պ. Բարսեղ Երեսում էքսէրճեան 1893 Յուլիս 13ին
Սկիւտարի Ս. Խաչ եկեղեցւոյ մէջ, նոյն եկեղեցւոյ վրայ,
քահանայ կը ձեռնադրուի՝ ձեռամբ Հոգեւոյս Գրիգորիս Եպս.
Ալէքսիճեանի և կ'անուանակոչուի Տ. Հմայակի Քահանայ:

Քահանայական կոչումով սակայն՝ չգաղբիր կրթական
ծառայութենէ: Ս. Խաչ վարժարանին մէջ կը շարունակէ
միեւնոյն ժամանակ վարել իր ուսուցչական պաշտօնը մին-
չեւ 1899 տարիի զպրոցական շրջանին փակու մը:

Այնպէս որ 1878էն մինչեւ 1899 անընդհատ քսան եւ մէկ տարի ուսուցչական կեանք մըն է ունեցած Էքսէրճեան եւ անմոռանալի յիշատակ մը թողած՝ իր բազմաթիւ աշակերտներու սրտին մէջ:

ԳՐԱԿԱՆ ՄԱՐԴԸ

Առիթ ունեցանք նախորդ էջերուն մէջ այս պատուաւ կան քսանային «Տարերք Մայրենի» Լեզուիչներու մասին մանրամասնօրէն խօսիլ եւ մատնանիչել այն մեծ օգտակար

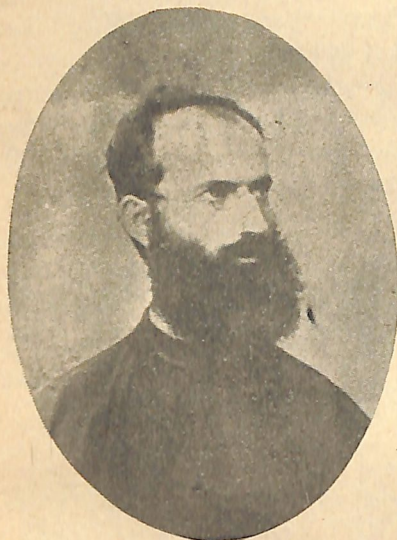
րու թիւնը, զոր իր այս դասագիրքերը ունեցան իրենց հրատարակութեանց շրջաններուն:

Նոյնպէս անցողակի անմահ վաղամեռիկ բանաստեղծին, Պետրոս Դուբաւնի, մասին Էքսէրճեանի խոր յափշտակութիւնն ու զայն անմահացնելու մասին անուցած անշիջանելի տենչն եւ կենսագրութիւնն ու լուսանկարը պատրաստելու ձեռնարկները:

Քահանայակն օրերուն արդէն Էքսէրճեան մտադրած էր բեմադրել տալ Պետրոսի «ԹԱՏՐՈՆ» կամ «ԹՇՈՒՍԱՌՆԵՐ» թա-

տերգութիւնը, որ մինչեւ այն ատեն երբեք չէր ներկայացուած:

Այս նպատակաւ Պօղոս Պալենցի միջոցաւ բանակցու-

Հմայեակ Բնյ. Լեւոնեանի
նոր. նմայութիւնը

թեան կը մտնէ Էքսէրճեան Մնակեանի խումբին հետ եւ Սկիւտար՝ նոյն թատերգութիւնը կը բեմադրուի իր ձեռնագրութեան քիչ առաջ:

Թէփէի թատրոնը ներկայացումի օրը կը լեցուի խումբ բաղմունքեամբ, որ փութացած էր Պօլսոյ բոլոր թաղերէն:

Վարդուկեան, Պետրոսի դերասանութեան բաժրօնը, այն օրը դառնապէս կուլայ՝ յիշելով թերեւս այն զոհանքներն ու նախատական վերաբերումները, զորս յայտաբերած էր Սկիւտարի Սոխակին կենդանութեան ցաւատանջ օրերուն մէջ:

Էքսէրճեան շաբաթներ առաջ «ԹԱՏՐՈՆ»ի ներկայացման ազգերը հրատարակել կուտայ «Արեւելք»ի, «Մառիա»ի, «Ծաղիկ»ի եւ «Ճէրիտէի Շարգիյէ»ի մէջ:

«ՏԱՂԵՐ»էն եւ կենՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՊԵՏՐՈՍ ԴՈՒՐԵԱՆԻ» գործերէն վերջ, այս ներկայացումը ա՛լ աւելի կը խանդավառէ, մասնաւորապէս, հայ երիտասարդութիւնն ու զրասէր հասարակութիւնը եւ այսպէս կը սկսի պսպղալ՝

« »

«Իսկ աննշան եթէ մնայ՝
«Երկրի մէկ խորշն հողակոյտն իմ,
«Եւ յիշատակս ալ թառամի՝
«Ա՛հ, այն ատեն ես կը մեռնիմ» ի

վաղամեռիկ հեղինակին լուսաթրթիռ յիշատակը:

Անմահն Պետրոսի կեանքին ու գործերուն վրայ մեծ հիացումով գրած են՝ Տիգրան Արփիար «Արեւելք»ի մէջ (1892—93). Հրանդ Ասատուր եւ Գրիգոր Զօհրապ՝ «Մառիա»ի մէջ (1893), Լեւոն Բաշալեան «Հայրենիք»ի մէջ (1892—93). Հայկ Սօճաճարեան՝ «Ճէրիտէի Շարգիյէ»ի մէջ (նոյն տարիներ) եւ Յովհաննէս Փալազաեան «Ծաղիկ»ի մէջ (1893):

Էքսէրճեան յաջողած էր հասնիլ այսպէս իր նպատակին: Անցողակի յիշենք որ ժամանակի ընթացքին Զօպանեան

և ուրիշներ, եթէ աւելի խնամեալ ուսումնասիրութիւններ կրցած են ընել Պետրոս Դուրեանի մասին, տարակոյս չի կայ որ ամէնքն ալ մեծապէս օգտուած են Էքսէրճեանի պատրաստած Կենսագրութենէն:

Կը մնար միայն իրազործել Պետրոսի լուսանկարը պատ-
րաստելու ծրագիրը:

Տ. Հմայեակ Քննյ. Էքսէրճեան 1895ին Ս. Խաչ Վար-
ժարանի գծագրութեան ուսուցիչ Պ. Մկրտիչ Պարսամեանը
հետն առնելով, կը զիմէ վաղամեոիկ բանաստեղծին մօրը,
եղբայրներուն և ընտանիքի բարեկամներէն ճանփէսճեանի և
Լուծուֆեանի՝ միասնաբար Պետրոսի զիմագծերուն մասին
տեղեկութիւններ կը քաղեն: Ըստ այնմ Պարսամեան կը
զծէ պատկեր մը, զոր երբ կը ներկայացնեն վշտահար մօրը.

— Պետրո՛սս... կը բացազանչէ... մի միայն քանի
մըն ալ զիտողութիւններ ընելով:

Հարկ եղած երկրորդ բրբուռէ մը ետքը Sabah լուսա-
նկարչատան մէջ Էքսէրճեան հօթանասուն օրինակ լուսա-
նկար պատրաստել կուտայ և այսպէսով ազգը իր անդուգա-
կան ժամանակակից բանաստեղծին նկարն ունեցած կ'ըլլայ:

Այս գործին համար անխոնջ Էքսէրճեան՝ ամբողջ տարի
մը կ'աշխատի:

Տ. Հմայեակ Ա. Քննյ. Էքսէրճեան երկու անգամ ալ
հոգեւոր հանգիստութիւններ սարքած է ի յիշատակ Պետրոս
Դուրեանի:

1894ին Նոր Թաղի Ս. Կարապետ եկեղեցւոյ Քարողիչ
Իզմիրիեան Սրբ.ը Էքսէրճեան հօր խնդրանաց համաձայն
հանդիսաւոր Ս. Պատարագ մատուցած է առաջին անգամ:
Իսկ երկրորդ անգամ 1932ին Ամեն. Տ. Մեսրոպ Նարոյեան
Սրբ. Պատրիարք Հայրը Ս. Խաչի մէջ մեծահանդէս պա-
տարագած է:

1894ին հրատարակած է Խաս-գիւղի Ս. Ստեփանոս
եկեղեցւոյ ձերուհազարդ Տ. Գէորգ Ա. Քննյ. Արծրունիի

մահուան առթիւ «Հանգիստ Տ. Գէորգ Աւագ Քահանայի
Արծրունւոյ» գործը:

1926ին պատրաստած է ու հրատարակած՝ Ս. Խաչ եկե-
ղեցւոյ Յորեկեանի Յիշատակարանը, որ արդիւնք է խնամ-
եալ աշխատութեան և մանրակրկիտ ուսումնասիրութեան:

Նոյնպէս 1930ին հրատարակած է Սկիւտարի Աղքատա-
խնամին Յորեկիական Յիշատակարանը, դարձեալ արդիւնք՝
տքնաջան պրպտումներու:

Ներկայիս կը զբաղի բանասիրական հսկայ գործի մը,
որ երկու սուտար հատորներու բաժնուած է:

Այդ գործն է «ՄՈՎՍԷՍ ԽՈՐԵՆԱՅԻ ԵՒ ԻՐ ՔՆՆԱԴԱՏ-
ՆԵՐԸ»: Եօթը տարիէ ի վեր անսպառ ու տաժանելի յամա-
ռութեամբ, կը հետամտի հաւաքելու բոլոր եւրոպացի արեւ-
ելագէտներու և Հայ անուանի բանասէրներու թեր ու ղէմ
քննադատականները: Ծիւրած, մաշած Էքսէրճեան համակ
խանդ ու հոանդ՝ չաքար տեսնող չքաւոր մանուկի մը
ցնծութիւնը կը յայտարերէ, երբ Նէշիլ-քէօյ կամ... Գար-
թալ՝ այդ ուղղութեամբ գրութեան մը գոյութիւնը իմա-
նայ, ահա հո՛ն է Էքսէրճեան և հատորն անութիւն կը կայտոէ
իր խցիկը ժամանելու և հոն օգնականի մը կարգացնել
և... ընդօրինակել տալու համար: Վերջերս աչքերն ալ
զգալապէս տկարացած են:

1730 — 1932 թուականներուն մէջ զանազան լեզուներով
հրատարակուած երեսունէ աւելի աղբիւրներէ ըրած է հա-
ւաքումներ, որոնք ներկայիս 3500 մեծագիր էջեր զըրա-
ւած են:

Գալով կցկտուր ու լրագրական հրատարակութիւննե-
րուն՝ պօլսահայ գրեթէ բոլոր օրաթերթերուն, պարբերա-
թերթերուն և ամսագիրներուն մէջ 1890—1932 ստորագրած
է ազգային, պատմական, կրօնական և բանասիրական շա-
հեկան յօդուածներ, որոնց տակաւին պիտի անդրադառնանք:

ԸՆՏԱՆԻՔԻ ՀԱՅՐ

Էքսէրճեան 1887 Դեկտեմբերին կ'ամուսնանայ հան-
գուցեալ Կարապետ Պէյաղեանի աղջկան՝ Օր, Մարիամի հետ՝
կնքահայրութեամբ Եղիշէ Ծ. Վրդ. Դուրեանի, որ նոյն
տարին Պարտիզակի քարոզիչ և Ազգ. Վարժարանին ալ
տնօրէնն էր:

Այս ամուսնութենէն Էքսէրճեան կ'ունենայ երկու մանչ
և մէկ աղջիկ զաւակներ: Իբր կրթասէր ու պարտաճանաչ
հայր և հայ՝ իր երկու մանչ զաւակները, Միհրանն ու Կա-
րապետը՝ նախ չըջանաւարտ կ'ընէ Ս. Խաչ վարժարանէն
1904ին, ապա Պէրպէրեանէն՝ 1903ին և նոյն տարին եր-
կուքը միասին պետական բժշկական վարժարանը կը զըր-
ուին, ուրկէ 1914ին վկայական ի ձեռին դուրս կուգան որ-
պէս բժիշկ:

Իսկ աղջիկը, Օր. Աստղիկ, չըջանաւարտ եղած է նախ
Ս. Խաչ և ապա Դպրոցասիրաց վարժարանէն, 1915ին Մարտ
10ին Էքսէրճեան զոքսխտութիւնը կ'ունենայ կորսնցնելու
իր երիցուհին, որ քաղցիկեղէ կը տառապէր: Այս աղետալի
կորուստը մեծապէս կը ցնցէ իր առողջական վիճակը և սա-
կայն հաւատք, կամք ու կորով կուգան իրեն զօրավիզ հան-
դիսանալու ու զաւակները առած իր թեւին տակ, մայրական
պարտականութեան ևս կ'երկարէ իր պարտասուն վիզը:

ՀԱՆՐԱՅԻՆ ՄԱՐԴԸ

Տ. Հմայեակ Ա. Քնյոյ. Էքսէրճեանի բաղմաբեղուն
կեանքը չէ սահմանափակուած միայն ուսուցչի, եկեղեցա-
կանի և գրչի մարդու ծիրին մէջ: Ան լայնօրէն, գիտակցօ-
րէն, ձեռնհասօրէն և խստամբեր անաչառութեամբ մը

նուիրուած է նաեւ հանրային գործունէութեան և ծառա-
յականութեան:

1901ին ընտրուած է Սկիւտարի երից թաղից Աղքատա-
խընամ Մարմնոյ նախագահ, պաշտօն մը, զոր մինչեւ այսօր,
մերթ ընդմիջաբար, կը շարունակէ անձնուիրութեամբ եւ
խղճամօրէն:

Աղքատախնամի գործունէութեան լայն պարունակին
մէջ ի յայտ եկած է արեւու լոյսին պէս պայծառ թէ Էք-
սէրճեան, ընչառեաց այս եկեղեցականը՝ աղքատներու,
որբերու հանգէպ բուղիս սիրտ մը, զգայուն հոգի մը և ան-
տրտունջ նուիրում մը ունի, որոնց բերումով զինքը այսօր
«Ֆուգարա պապասը» կը կոչեն:

1921ի Իճատիյէ-Սէլամսըզի մեծ հրդեհին Էքսէրճեանի
նախաձեռնութեամբ կազմուած է Հրկիզելոց Յանձնաժողով
մը, որուն նպատակն էր աղէտեալներու անմիջական պէտ-
քերուն հասնիլ: Սոյն Յանձնաժողովը աւելի զօրաւոր ոյժե-
րով վերակազմուած է քիչ վերջ և օրհնութիւն մըն է եղած
աղէտեալներուն:

Նոյնպէս 1921ին՝ Թաղ. Խորհրդոյ հաւանութեամբ՝ կազ-
մած է գերեզմանատան բարեգարգութեան համար Յանձ-
նաժողով մը, որուն ինք նախագահն է: Սոյն Յանձնաժողո-
վին համար ալ պատրաստած ու Խառն Ժողովէ վաւերա-
ցընել տուած է կանոնադիր մը, որուն տրամադրութեանց
համաձայն նոյն նպատակաւ կազմուած Յանձնաժողովներ
մինչեւ այսօր կը շարունակեն հոգ տանիլ ու հսկել գերեզ-
մանատան բարեգարգութեան:

1898էն մինչեւ 1908 օրինական ընդհատումներով յա-
ջորդաբար անդամակցած է Դատաստանական Խորհրդոյ:

1911 մինչեւ 1914 Կրօն. Ժողովոյ քարտուղարութիւնը
վարած է:

Իսկ 1908էն մինչեւ այսօր՝ օրինական ընդմիջումներով,
Կրօնական Ժողովներու անդամակցած է: Ներկայիս ալ կ'ա-
տենապետէ նոյն Ժողովին կատարեալ ձեռնհասութեամբ:

1908ին, Օսմանեան Սահմանադրութեան հռչակումին վաղորդայնէն իսկ ընտրուած է Ընդհանուր Ժողովոյ անդամ և հանդիսացած է նոյն Ժողովին ամէնէն ուշագրաւ դէմքերէն մին:

Ազգային օրէնքներու խոր ու նուրբ հմտութիւնով, ատենադրութիւններու և անցեալ միջադէպերու սուր յիշողութիւնով, անխոնջ պրպտումներու արդիւնք փաստաթուղթերու պարութեամբ զինուած ու զրահուած այս անխոցելի դէմքը, միշտ իր հակառակորդներուն իսկ յարգանք ներշնչած է՝ Ընդհ. Ժողովի փոթորկալից նիստերուն պահուն:

ՀԵՏԱՔՐՔՐԱԿԱՆ ԴՐՈՒԱԳՆԵՐ

Մուշեղ ԵՃ-ԵԱՍ. Սերովբեանի՝ Կրօն. Ժողովէն վաւերացուած՝ քրիստոնէական դասագրքին դէմ 1911ին «Սուրհանդակ»ի մէջ Էքսէրճեան յօդուածաշարք մը հրատարակած և փաստարկած է թէ ինչ ինչ կէտեր անհամաձայն են Հայ. Եկեղեցւոյ վարդապետութեանց: Ապա Կրօն. Ժողովին բողոք մատուցած է այդ դասագրքին վաւերացումին դէմ: Իր բողոքներուն անհետեւանք մնայովը՝ Էքսէրճեան այս անգամ հարցը ներկայացուցած է Ընդհանրական Հայրապետին, որ յանձնարարած է Կրօն. Ժողովին այդ զիտողութեանց նկատառումը: Ասոր վրայ նոյն Ժողովը յետ քննութեան որոշած է ջնջել Սէրովբեանի դասագիրքը Կրօն. դասագիրքերու ցանկէն:

* * *

1907ին դարձեալ Մուշեղ ԵՃ-ԵԱՍ. Սերովբեան Հոգեգալստեան մասին գայթակղական յօդուածներ գրած էր: Տ. Հմայեակ քահանայ՝ իբր անդամ Կրօն. Ժողովոյ՝ ամենախիստ բողոք բարձած է այդ հրատարակութեանց դէմ և առաջարկ բերած՝ որպէսզի պատժուի: Ժողովը՝ հետեւանք

տալով իր առաջարկին՝ զրկած է Մուշեղը Պօլսոյ Պատրիարքութեան իրաւասութեան ներքեւ գտնուող եկեղեցեաց քարոզչութենէն:

* * *

1908ին Կրօնական Համագումարը նիստի կը հրաւիրուի՝ Կրօն. Ժողովոյ ընտրելիներու եռապատիկ ցանկը քուէարկելու: Համագումարին կը նախագահէ Պատր. Տեղապահ Եղիշէ Արքեպս. Դուրեան: Հոն է նաև Մուշեղ ԵՃ-ԵԱՍ.: Էքսէրճեան զիտել կուտայ թէ Համագումարը կը կազմուի Քարոզիչներէ, Ասագ-երէցներէ և Եթոռականներէ, մինչդեռ Մուշեղ՝ Կրօն. Ժողովոյ որոշումով զրկուած է Պատրիարքութեան իրաւասութեան տակ գտնուող եկեղեցիներու քարոզչութենէն: Ասոր վրայ նախագահ Սրբ. կը ստիպուի Մուշեղը իր քովը կանչել և իր հեռացումը զգացնել: Ատկէ վերջը կը սկսի ցանկին քուէարկութիւնը, որուն միջոցին բարձրագոյն քուէն կը ստանայ Իզմիրեան Սրբ. և անկէ մէկ քուէ պակաս՝ Էքսէրճեան:

* * *

1910ին «Ժամանակ»ի մէջ դաշնակցականներու՝ ազգային գործերու մէջ ապօրինութիւններուն և Աղթամարայ մէջ ալ կատարած խռովութիւններուն դէմ բուռն յօդուածներ գրած է: Նոյն խարանիչ ոճով եւս յարձակում գործած է Ընդհ. Ժողովոյ մէջ:

Ասոր վրայ Տղերքի կ'որոշեն դիմել... սօփայի: Երկու դաշնակ. ահաբեկիչներ, Սէլամազ, Աճը-Պատէմ փողոցին մէջ Էքսէրճեանի վրայ յարձակում կը գործեն: Եւ սակայն աննկուն եկեղեցականը վիրաւոր վիճակի մէջ յաջորդ ուրբաթ դարձեալ կուգայ Երեսփ. Ժողովի՝ ալ աւելի բուռն ու աներկիւղ մղելու համար իր բացած պայքարը:

✱

✱ ✱

1908ին, Օսմ. Սահմանադրութեան հռչակումին յաջորդող օրերուն մէջ, օր մը մինչ Խառն Ժողովը նիստ գումարած էր Ղալաթիոյ խորհրդարանը, Երուսաղիմայ խնդրոյն մէջ Ղեւոնդեան եղող խումբ մը ազգայիններ, կ'ուզէին սրահ մտնել և կը պահանջէին որ Օրմանեան Սրբ. հրաժարի: Պալագեան Ծ. Վրդ.՝ ի դիմաց Ժողովոյ՝ դուրս ելնելով բողոքողներէ պատուոյ խօսք կ'առնէ որ ցոյց կ'ամ նախատինք չընեն: Երբ հոգեկոյս Մեծ Պատրիարքը իր հրաժարականը կուտայ և Ժողովականները սրահէն դուրս կ'ելլեն, բողոքողները, որ Ընդհ. Ժողովոյ սրահը կը գտնուէին, կը սկսին նախատական խօսքերով ցոյց ընել: Ժողովականներու ընդհանուր լուռ անտարբերութեանը մէջէն, ահա կը լսուի Էքսէրճեանի սգնատորեան ձայնը, որ արդար զայրոյթով մը՝ կը յիշեցնէ վայրկեան մը առաջ իրենց տուած պատուոյ խօսքին անարգ դրժումը: Պատմութեան անաչառ ընթացքը ոսկի տառերով արձանագրած է թէ Տ. Հմայեակ Ա. Բնյ. Էքսէրճեան որչափ իրաւունք ունէր առանձինն, սոսկ անհատ մը, ընդհանուր նախատանաց թոհուբոհին մէջ վայրապար վարկպարագի ինկողին կուշտը կանգնելու:

*
* *

1910ին իր շրջանը բոլորող Կրօն, Ժողովին տեղեկագրին պատրաստութիւնը Տ, Հսայեակի կը յանձնուի: Սոյն տեղեկագրոյն մէջ Օրմանեան Սրբ.ի մասին խօսած պահուն անոր քննադատելի գործերուն առնթիւր Ա.ԶԳԳՈՒՏ բաներ ալ ըրած ըլլալը կը յիշատակէ Էքսէրճեան: Ատենապետ Վահրամ Եպս. Մանկունի կը թելադրէ որ Ա.ԶԳԳՈՒՏ ԷՋԵՐ քառերը ջնջուին տեղեկագրէն որպէսզի կարելի ըլլայ անգամներու բոլորին ալ ստորագրու թիւնները առնել: Էքսէրճեան

տեղի կուտայ և սակայն երբ Օրմանեանի գործերուն Դննիչ Յանձնաժողովին տեղեկագիրը կը կարդացուի, Գրիգոր Զօհրապի պաշտպանողականէն վերջ՝ բեմ կը բարձրանայ Տ. Հմայեակ, մի առ մի կը թուէ այդ տեղեկագրին թերի կէտերը և առիթէն օգտուելով, կը սկսի Օրմանեան Սրբ. Ե. Ա. Զ. Գ. Գ. Ռ. Տ. գործերուն ներքողը հիւսել: Ատենապետ Հայկ Սօճասարեան հրապարակաւ կը գովէ անկողմնակալ, անաչառ և ուղղամիտ ժողովականը յանձին Էքսէրճեան քահանայի:

* * *

1913ին Թաղային վեճի մը պատճառաւ Վարչութեան կողմէ երկու քննիչներ Ս. Խաչ կը զրկուին: Էքսէրճեան քահանային շրջահայեաց ընթացքով ծայրայեղութիւններու առաջըը պահ մը կարեւրի կ'ըլլայ առնուիլ, սակայն քննիչներուն մեկնումէն վերջ բողոքողները ամբոխավարութեան զիմեւով, կ'ուզեն քահանաներն ու ժամկոչները եկեղեցիէն դուրս հանել ու կը պահանջեն եկեղեցւոյ բանալիները Աւագերէց Տ. Հմայեակէն: Էքսէրճեան իսկոյն կ'ընդգիւ այս քմահաճ ու խուժանային պահանջումին առջեւ ու կը պոռայ կատղած ամբոխին երեսն ի վար, —

— «Այս եկեղեցւոյն աղդին առջեւ պատասխանատուն ե՛ս եմ. անպաշտօն անձերու բանալի չեմ կրնար յանձնել և ո՛չ ալ թոյլ կուտամ որ քահանաներ ու ժամկոչներ գուրբ հանուին: Նախ իմ զիակս կը փռէք այս սրբավայրին սեմին առջեւ և ապա բանալիները կ'առնէք...»:

Բողոքողներն այս տպաւորիչ ու անձնուրաց ժէսթին առջեւ տեղի կուտան ու կը հեռանան՝ Մազթազենացին քարկոծելու համար Յիսուսի առջեւ ելած և ապա գլխիկոր հեռացած իսրայէլացիներու պէս:

* * *

Մտքերու մէջ յաւէտ յիշատակելի կը մնան ու ատեն-
նապրութեանց մէջ ալ որոշապէս քանդակուած են «բաց»
ու «գոց»ի խնդրոյն մէջ Միհրան Շիրինեանի և ուրիշներու
կարգին՝ Տ. Հմայեակ Ա. Քհնյ. Էքսէրճեանի այն բուն ու
անվեհեր բողոքներն ու կեցուածքը, որոնց պատճառաւ այն-
քան հալածուեցաւ այս անձնուէր եկեղեցականը Դաշնակ-
ցականներու կողմէ՝ ըլլա՛յ ժողովոյ մէջ, ըլլա՛յ անկէ դուրս:

* * *

Հմայելի հակադրութիւն մը և օրինակելի դուգակշիռ
մը կը յօրինէ կեցուածքը Տ. Հմայեակ Քհնյ. Էքսէրճեանի՝
մէկ կողմէն Դուրեան, Իզմիրեան և Յովակիմեան Սրբ.
Արքեպիսկոպոսներու և միւս կողմէն Գէորգ Արքեպս. Արս-
լանեանի հանդէպ: 1897ին «Սուրհանդէս»ի մէջ կուռ ու
փաստալից յօդուածաշարքով մը Ստեփանոս Արքեպս.ը
պաշտպանող, Հոգելոյս Առաջնորդին կենսագրական գիծերը,
ազգօգուտ չինութիւնները պանծացնող և վայելած անսահ-
ման ժողովրդականութեան ներքողը հիւսող Էքսէրճեան, և
րեսուն տարի ետքը, 1927ին, թէ՛ «Ժամանակ» օրաթերթին
մէջ և թէ՛ Ընդհ. Ժողովոյ ատենանին առջեւ կորովի, ան-
վերապահ ու անվեհեր պայքար մըն է մղած Պատր. Տե-
ղապահ Դէորգ Արքեպս. Արսլանեանի զէմ, ինչպէս ցոյց կու-
տան Ընդհ. Ժողովոյ արձանագրութիւնները և օրուան
մամուլը: Ու ասիկա այն թուականին, երբ Արսլանեան Սրբ.
կը զրաւէր Տեղապահական Աթոռը:

Իսկ 1929ին Յունիս 4ին Կրօն. Ժողովի համար եկեղե-
ցական Համագումարի պատրաստած եռապատիկ ցանկը երբ
Ընդհ. Ժողովի մէջ կարգացուեցաւ, այդ միջոցին Էքսէր-
ճեանի ըրած օրինական մէկ զիտողութիւնը «Ազգարար»

նիւթ ընկով, իր Յունիս 5ի թիւին մէջ, ի մէջ այլոց հետե-
կալ տողերը գրած է. —

«...Ո՛հ, եթէ խելք չըրին, — ակնարկութիւն Ընդհ.
Ժողովոյ անդամներուն, — գոնէ սթափէին սա ծերունի
քահանային երիտասարդական շարժունքին վրայ: Ձեռքն
ու ոտքը կը դողային, բայց չդողաց ձայնը, երբ կարգը
եկաւ հրապարակաւ պոռալու իր բարձրաստիճան կարգակ-
ցին երեսին՝ — ակնարկութիւն Գեորգ Արքեպս. Արսլանեա-
նի — թէ չկրնար թեկնածու ներկայանալ Կրօն. Ժողովի
համար, քանի հաշիւները լուացած չէ: Անոնք նոյնիսկ,
որոնք հոգի կուտան խօսելու եւ իրենց վրայ խօսեցնել
տալու, խելք չունեցան օգտագործելու հրաշալի առիթը:»

* * *

Աղգ. տարեգրութեանց մէջ յաւէտ յիշատակելի պիտի
մնայ Էքսէրճեանի մատուցած մէկ բանաձեւը, որով կ'առա-
ջարկէր Ընդհ. Ժողովին որպէսզի Վարչութեան նախագահը,
Գէորգ Արքեպս. Արսլանեան, պատասխանատու նկատուի
նիւթապէս՝ հարիւր հազար օսկիէ աւելի գումարին, որուն
հաշուելիոն ալ կցեր էր իր բանաձեւին:

Ու երբ իրեն կը հարցուի թէ ինչո՞ւ իր պատկանած
խմբակին բանաձեւէն տարբեր բանաձեւ մը կը ներկայա-
ցընէ Ժողովին, Էքսէրճեան կը պատասխանէ. —

«— Գիտէի որ բանաձեւս ոչ իսկ քուէ մը պիտի չափի,
եւ սակայն թող ապագայ սերունդը գոնէ պատեհութիւն
ունենալ ուսումնասիրելու և վճռելու թէ Արսլանեան Սրբ.
որչափ պատասխանատու է գրաժական այս գործերուն մէջ:»

* * *

Էքսէրճեանի նկարագիրն ու սկզբունքապաշտ խառ-
նուածքը ցայտուն կերպով ի յայտ կուգան այս դրուագնե-
րէն, զոր ղեռ կարելի էր շատ երկարել:

ՊԱՏՈՒՈՅ ՏԻՏՂՈՍՆԵՐ

1913 Դեկտ. 11ին օրուան Պատրիարքը, Կրօն. Ժողովոյ որոշումով, Ս. Խաչ եկեղեցւոյն Աւագերէցութեան կոչած է Էքսէրճեանը: Ահա թէ ի՞նչ կը գրէ Պատրիարք Սրբ. Եւս առթիւ տրուած կոնդակին մէջ.

«...Զի տեսաք զքեզ ջանադիր կեալ անբասիր կենօք եւ հետամուտ յընտիր կացուցացել զանձնդ յօրինակ հաւատացելոց եւ ի քաջալերութիւն եղբարցդ՝ արժան դատեցաք ամբառնալ զքեզ յԱթոռ Աւագերէցութեան եւ շնորհել քեզ այսու օրհնութեան կոնդակաւ մերով զպաշտօն գրլխաւորութեան ի մէջ դասու քահանայից Ս. Խաչ եկեղեցւոյ Սկիւտարի:»

1913 Ապրիլ 6ին Կ. Պօլսոյ Պատրիարք Տ. Յովհաննէս Սրբ. Արքեպս. Արշարունի՝ Տ. Հմայեակ քահանայի աւագութեան աստիճանի և ծաղկեայ փիլօն կրելու արտօնութեան համար շնորհած է պատրիարքական կոնդակ, ուր կը գրէ.—

«Յորմէհետէ ընկալար զպաշտօն քահանայութեան արժանի զանձնդ կացուցեր հանուրց քոյով բարւոք ընթացիւք. խորհեցար զպայծառութենէ Ս. Տաճարին Աստուծոյ եւ աւանդապահ կարգաց եւ կանոնաց կացուցեր զանձն քո ի նմին, հանոյ թուեցաւ մեզ այսու կոնդակաւ շնորհել քեզ... եւն:»

1917 Յունիս 21ին Կաթող.-Պատր.-Փոխանորդ Տ. Գաբրիէլ Սրբ. Արքեպս. Ընթերցման իր գոհունակութեան կոնդակին մէջ կը գրէ.—

«...Զի յորմէ անտի կոչմանդ ի Ս. Աստիճան քահանայութեան ոչ միայն ի նուիրական պաշտօնիդ ջանաս բարւոք հովուութեամբ մատակարարել զհոգեւոր պետս ժողովրդեանդ, այլ եւ ցանկաս եւ գուն գործես վասն պայ-

ծառութեան Ս. Եկեղեցւոյ վարելով զովելի փութաջանութեամբ պաշտօն աւագերէցութեան երկոցունց եկեղեցեաց Սկիւտարու եւ նախանձախնդիր զանձնդ կացուցանես եկեղեցական կարգաց եւ կանոնաց եւ այսպէս բարի օրինակ հանդիսանաս յար եղբայրակցաց քոց, արժան համարեցաք այսու օրհնածիր կոնդակաւ յայտ առնել քեզ զգոհունակութիւն մեր ի քաջալերութիւն ի յարատեւել ի նմին բարւոք պաշտօնավարութեան:»

Իսկ 1933 Նոյեմբեր 13ին Կ. Պօլսոյ Պատրիարք Ամեն. Տ. Մեսրոպ Ս. Արքեպս. Նարոյեան Տ. Հմայեակի լանջախաչի տուուչութեան կոնդակին մէջ կը գրէ.

«Ի նկատ առեալ զբազմամեայ վաստակս եւ զբարւոք ծառայութիւնս քո ի պաշտօն քահանայութեան, յոր կոչեցար ի Հոգւոյն Սրբոյ, եւ զի մշակն արժանի է վարձուց որ ըստ բանի Տեառն, այսու Պատրիարքական կոնդակաւ շնորհեմք քեզ իրաւունս կրելոյ ի կուրծս զլանջախաչ քահանայական առանց ծուլեալ պատկերի Փրկչին:»

ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԾԱՌԱՅՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Սօսած ենք իր տեղին մամուլի միջոցաւ ունեցած իր ընդարձակ գործունէութեան մասին: Էքսէրճեան ասոնցմէ զատ 1908ին «Տաճար» անունով կրօնաթերթի մը արտօնութիւնը առնելով, զրաձ է զայն Պատրիարքարանի արամագրութեան տակ՝ առանց ամենադոյզն զրամական ակնկալութեան ու վարձքի, ինչպէս ընկալեալ սովորութիւն և ամենատարրական իրաւունք է: Այս թերթը նախ հրատարակուեցաւ Գարեգին Եպիսկոպոսի և ապա Տ. Զարմայր Կէզրիբեան քահանայի (այժմ Ծ. Վարդապետ) խմբագրապետութեամբ, մինչեւ 1915: Իսկ կարճ ժամանակ մըն ալ ու-

րիշ խմբակ մը հրատարակեց թերթը և ապա զադրեցաւ :

* * * Տօքթ. Թորգոմեանի Ազգ. Հիւանդանոցի Հոգաբարձութեան Ատենապետութեան շրջանին, նոյն պատուական մարդուն նախաձեռնութեամբ՝ ջլախտաւորներու բաժինին մէջ նուագածուններու անձնուէր խումբ մը շաբաթն անգամ մը կը նուագէր. ուրկէ բախտի ալդ անժառանգները կ'օգտուէին մեծապէս: Ժամանակի ընթացքին այդ յոյժ օգտակար ձեռնարկը վերջ գտաւ: Այս պարագան մեծապէս ազդած ըլլալով Տ. Հմայեակի բողիկ սրտին, «Ժամանակ»-ի մէջ յուզիչ կոչ մըն է ըրած, ուրկէ բարեսէր ազգային մը իր կարգին ազդուելով բաւական թուով բլաքներով կրօմօֆօն մը նուիրեց հիւանդանոցին: Իսկ հիմա Տնօրէն Պ. Գուրգէնի ռատիօյին շնորհիւ, մերթ երաժշտութիւն կը վայելին խեղճերը:

* * * Էքսէրճեանի շատ կարեւոր մէկ գործն է՝ քահանայական ծխական խնդրոյն ռատումնասիրութիւնը. 1243ին Կոստանդին Կաթողիկոսին օրով՝ Սիսի Բ. Ժողովին մէջ հաստատուած է տէրունի ծխական զրութիւն մը, զոր մանրակրկիտ պրպտումներով ստուգելէ յետոյ. ուզեց նոյն զրութիւնը հաստատել: Այս նպատակաւ 1932 Յուլիս 31 և Օգոստոս 2 թուակիր 6 և 8 թիւ «Արեւելք»ներու մէջ հրատարակած է շահեկան ռատումնասիրութիւն մը: Անկէջ յետոյ այս հարցը բերաւ թէ՛ Քհնյ. Միութեան Ընդհ. Ժողովին և թէ՛ Կրօն. Ժողովին սեղաններուն վրայ: Հոգեւոր Իշխանութեան մէջ կազմուած յանձնաժողով մը այդ զրութեան գործադրութեան մասին Էքսէրճեանի բերած կանոնագիրը նկատողութեան առաւ և ինչ ինչ փոփոխութիւններով մատոյց Կրօն. Ժողովին, որ իր կարգին վաւերացուց զայն և որոշեց գործադրութեան գնել:

Այս խնդրոյն չուրջ իր և ուրիշ կարեւոր ժողովականի մը մէջ կարծիքի հակառակութիւն մը կը գոյանայ նիստի միջոցին: Տ. Հմայեակ ջղայնացած պահ մը ժողովարարը կը թողու. իր մտերիմ ընդդիմախօսը քանի մը ըրալէ վերջ

ծերունապարզ Տ. Հմայեակի քովը կուգայ և կ'ուզէ ողորջել:

— Տ. Եղբայր, ժողով ուրիշ, բարեկամութիւն ուրիշ, կը պատասխանէ Էքսէրճեան և կը յաւելու, «ա՛ռ նայիմ, սիկառ մըն ալ դուն ծխէ՛, դուն ալ յուզուեցար: Դրուագ մը անա, ուր կը ցոլայ «ժողովական»-ի զմայելի հաւուսնութիւն մը:

ՄԱՄՈՒԼԻՆ ԳՆԱՀԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ

Տ. Հմայեակ Քհնյ. ժործունէութեան և նկարագրին պատկերացումը հրատարակած են «Ժամանակ», «Նկար», «Ազգարար» և «Նոր Հոյս» թերթերը: Հոս նոյնութեամբ կ'արտագրենք զանոնք կատարեալ գաղափար մը տալու համար անոր նկարագրին մասին:

* * *

«Ժամանակ» 1927 Յունիս 8ի թուոյն մէջ «Տ. Հմայեակ Ա. Քհնյ. կենսագրական գծերը» վերնագրին տակ Պ. Պարոյր Քէչեան հետեւեալ տողերը կը գրէ.

«Մէկն է այն պարկեշտ, կորովի, լուսամիտ ու առաքինի քահանաներէն, որոնք հայ տարեգրութեան մէջ մտանաւոր անուն մը թողուցին, ինչպէս Հիւնքեարպէյէնտի, Մկրեան, Օրթագիւղի Տ. Սահակ եւ դեռ ուրիշներ. Ասոնք իրենց քահանայագործութեան մէջ անբասիր կեանք մը վարելէ զատ, եղած են ազգային պարկեշտ ժողովականներ, հեղինակաւոր Հայեր: Անոնց թիւին վրայ արժանաւորապէս պէտք է աւելցնել Տ. Հմայեակ Ա. Քհնյ. Էքսէրճեանը, Սկիւտարի Ս. Խաչ եկեղեցւոյ բանասէր եւ հմուտ աւագներէն, որ իր խուցին մէջ քաշուած կ'ուսումնասիրէ, կը պրպտէ, կը թղթատէ մատեաններ, արձանագրութիւններ, պաշտօնական հին փաստաթուղթեր եւ միշտ ազգա-

յին օգտակար աշխատութիւն մը մէջտեղ կը հանէ յաճախ կորուստէ փրկելով տոհմային շահեր:

«Տ. Հմայեակ Բնյ. Էքսէրճեանն է որ պատրաստած է յարատեւ եւ տքնաջան աշխատութեամբ մը Սկիւտարի Ս. Խաչ եկեղեցւոյ յորեկինական հանդիսութեանց առթիւ ճոխ յիշատակարան մը, զոր արդարեւ կ'արժէ ուսումնասիրութեան առարկայ ընել, գաղափար մը կազմելու համար թէ Սկիւտար ո՞րպիսի լուսաւորութեան կեդրոն եղած է դարերէ ի վեր:

«Տ. Հմայեակ Ա. քնյ. վարած է Ազգ. պաշտօններ, մի՛շտ պաշտպանելով ազգային շահերը, աղքատին, անուրիին, անպաշտպանին իրաւունքները եւ դէմ կեցած է օրինաւորապէս այն սանձարձակ գործունէութեանց, որոնք նոյնիսկ Ընդհ. Ժողովի մէջ տեղի կ'ունենային եւ հոն Տ. Հմայեակ Ա. քնյ. ազգային օրէնքներու իր խոր հմտութեամբ լռեցուցած է շատ մը պերճախօս ժողովականներ, որոնք ազգային շահերը ուզած են կորստեան մատնել:

«Եւ այս կերպով Տ. Հմայեակ Հայր անվեհեր, օրէնսգէտ, օրինապահ, արդարախօս մէկ անդամը եղած է անցելոյն մէջ Ընդհ. Ժողովին եւ այսօր ալ նոյն կորովի ժողովականն է, որուն կուռ յօդուածներն ու օրինական բացատրութիւններն այնքան ուշադրութեամբ եւ գնահատումով կը կարդացուին միշտ:

«Տ. Հմայեակ Հայր լեզուներու, դպրութեանց եւ աստուածաբանութեան հմուտ ներհուն եկեղեցական մըն է, որ չըլլալով գանգարածաբոյց, իր հմտութիւնը տարածած է ուսուցչական ասպարէզին մէջ ըլլալով իր առաջին կըրթութեան օրրանին՝ ձեմարանի, ինչպէս նաեւ իր երկրորդ կըրթութեան բուրաստանին՝ Պէրպէրեանի ուսուցիչ, Նիկոմիդիոյ ազգային վարժարանին աւագ-ուսուցիչ աշխարհականութեանը ատեն, Բարսեղ Էքսէրճեան անունով, ու յետոյ քահանայութեան ժամանակ կրօնի ուսուցիչ Կարապետեան երկրորդական վարժարանին: Ուսուցչական պաշ-

տօնավարութեանց շրջանին Տ. Հմայեակ Հայր Էքսէրճեան միշտ յարգուած է իբրեւ ներհուն ուսուցիչ մը հայ. եւ ֆրանսերէն լեզուներու ու մատենագրութեանց, ինչպէս նաեւ կրօնագիտութեան: Հեղինակած է հայ լեզուի ընթերցանութեան համար «Տարերք Մայրենի լեզուի» անունով դասընթացք մը. որ գնահատուած է դպրոցավարներու կողմէ:

«Տ. Հմայեակ իր աշխարհականութեան ատեն՝ դեռ երիտասարդ հրատարակած է գրքոյկ մը «Շինենք մեր գերեզմանատունը» անունով: Այդ փորձը նոյն թուականներու մէջ զարկ տուած է Ս. Կարապետ եկեղեցւոյ քարոզիչ Հոգեւոյս Տ. Մատթէոս Իզմիրլեանի եւ Ս. Խաչի քարոզիչ եւ նոյն թուականին Կրօնական Ժողովի ատենապետ Հոգեւոյս Տ. Գրիգոր Եպս. Ալեքսանի (Թուշնիկ), որոնք այն ատեն գլուխ կը հանէին Սկիւտարի գերեզմանատան որմափակումը:

«Տ. Հմայեակ Ա. քնյ. Էքսէրճեան պատրաստած է նաեւ մեր անմահ բանաստեղծ Պետրոս Դուրեանի կենսագրութիւնը, որ հայ մատենագրութեան մէջ կարեւոր տեղ մը զբաւած է. իբրեւ հիմնակէտ ծառայելով Դուրեանի մասին գրուած ուսումնասիրութիւններու:

«Ահա այսպիսի գործունեայ, աշխատասէր ու ազգանուէր եկեղեցական մը եւ անաչառ ու անկաշկանդ ժողովական մըն է որուն ազգ. գործերու մասին ունեցած հրմտութենէն եւ փորձառութենէն մեծապէս պիտի օգտուին թէ՛ Ընդհ. Ժողովը եւ թէ՛ Կրօն. Ժողովը, որուն անդամ ընտրուեցաւ նախորդ կիրակի օր:

* * *

1933 Յուլիս 18ին «Նկար»ի մէջ Աշոտ Քէչեան Տ. Հմայեակի նկարագրի մասին կը գրէ հետեւեալը:

«Սարսափով, բայց մանաւանդ պատկառանքով կը մօ-

տենանք այս անունին: Խորխտ, անկախ, անվեհեր այս եկեղեցականին, որուն վրայ ականարկդ կը հանգչի սիրտի-
ուած. արքի վեղարացից բարձունքի մը ամայութեանը վրայ թափառելէ վերջ: Ահաւասիկ արթուն, քաջասիրտ պա-
հապան մը, որուն կրնաս վստահիլ եկեղեցիդ, համոզուած որ իր սրբութեանը եւ անբժութեան մէջ անխոցելի պիտի պահէ: Եկեղեցական կոչումը պայմանադրական ձեւապաշ-
տութեան վերածող եւ իրենց սքեմին նուիրականութեան հանդէպ խղճահարութիւն չզգացող կարգ մը արհեստաւոր-
ներու աչքին առջեւ պէտք է ուրուականի պէս ցցուի այս քահանայն իր ընկերներով, իր բռունցքը պէտք է սաւառ-
նի անոնց գլխուն վրայ Դամոկլէսի սուրին պէս: Իր թաթը պէտք է լարուած մնայ անոնց օձիքին: Որովհետեւ թոյլ,
անջիղ, կրաւորական նկարագիր մը ունինք, հետեւաբար խիստ եւ անգութ կը գտնենք զինքը: Տաճարին խաչքա-
րերը կը մաշեցնենք մեր համբոյրներով, կուրծքերնիս կը բզբտենք սուրբերուն պատկերին դիմաց, խորանէն բարձ-
րացող մրմունջները խոր յուզումներ կ'ակօսեն մեր հոգի-
ներուն մէջ. կը սարսուռնք, կը թոթովենք, պաղատագին կը գալարուինք ա՛յդ վանկերէն, հպարտութիւն, արժա-
նապատուութիւն. անձնական արժէք ու արժանիք բոլորը կը մերկանանք հող, ինքզինքնիս գետնամած ստրուկ ու գերի կը նկատենք, բայց երբ տաճարէն դուրս կը գլու-
նուինք՝ կը մոռնանք այս հզօր ներգործութիւնը, կը մոռ-
նանք մեր ջախջախումը, հետեւաբար կը վիճինք ու կը ծառանանք՝ երբ Տ. Հմայեակներ նախանձախնդիր կ'ըլլան որ սրբազան թատերգութեան մը կեղծիքին չ'իջնեն այդ արարողութիւնները

«Ահաւասիկ կորաքամակ ծերունի մը, որ իր կեանքին մէջ երբէք զլուխ ծռած չէ: Ընտանեկան կսկիծներէն պա-
տառատուն սիրտ մը, օրն ի բուն բանասիրական պրպը-
տումներու եւ աշխատանքի մէջ կը բաժնուսեր, կէս դարէ ի վեր Աստուծոյ պաշտամունքին համար փլած ողնայար

մը, որ նետի մը պէս սլացիկ եւ անվանդ կը մնայ իր ասպարէզին եւ հանրային կեանքի մէջ: Ահաւասիկ պարզուկ քահանայ մը, որ վեղարներ դողացուցած է ժողովներուն մէջ: Ժողովրդական առածը կ'ըսէ. խելքը տարիքին մէջ չէ, այլ գլխուն: Արժանիքը նուիրապետական կարգերուն մէջ չէ անպատճառ: Ունեցեր ենք ի՛նչ գլխու տէր քահանաներ, որոնց վտիտ ստուերին տակ փառահեղ եպիսկոպոսներ ան-
շուք մնացեր են: Կը զմայլիմ իր նկարագրին: Ուզիդ, ան-
սայթաք նկարագիր մը, որ ճկիւլ չգիտեր, իրաւախոհու-
թիւն չի ճանչնար, համոզումները հուսկեղծ մէջ բան մը պահեստի չի թողուր, ցմրուր կը քամէ իր մտածումները եւ զգացումները, ճակատէն կը զարնէ, վագրի պէս կը խու-
ժէ, այս մաշկ ու ոսկորի աւերակոյտը կը բոցավառի. կը ճարճատի, եւ դուն՝ համամիտ ալ չըլլաս կը խանդավա-
ռիս, կը մխիթարուիս այս շքեղ ընդվզումը, այս անկեղ-
ծութիւնը, այս անվեհեր խոյանքը տեսնելով: Տարիներ ա-
ռաջ, գիշեր մը. դաշնակցական բիրի հարուած մը պատ-
ռեց անտր գլուխը, արիւն պոռթկաց, վիզն ի վար հոսե-
ցաւ, դէպի կուրծքը, իր ունեցած միակ լանջախաչն է աս:

«Ըսի թէ յամառ է իր գաղափարներուն մէջ, սրբագ-
րութիւն չընդունիր. Կը բաւէ որ կազմած ըլլայ համոզու-
մը, ո՛չ մէկ ճիգ, ո՛չ մէկ ուժ քայլ մը ետ չեն կրնար մղել զինքը: Յետոյ, այնքան ամուր կը կառչի որ արծիւին ճի-
րաններէն ճողոպրելու պէս անհնարին կը դառնայ իր թաթին տակ ինկողներուն համար՝ ազատել իրենց օձիքը: Կանոնագիրը պարեգօտին մէջն է, վայրկեանը անգամ մը դուրս կը քաշէ հրազէնի փարելու պէս, եւ յօդուած մը կը պարպէ, սիրտէն զարնելու համար ենթական: Կը զարմա-
նամ որ իր միտքը յաճախող այնքան մտածումներուն մէջ՝ որոնք մտասեւեռումներ եղած են այլեւս, ինչպէ՞ս ճամբայ կը գտնեն իր բանասիրական հետազօտութիւննե-
րը, առանց խառնուելու անոնց եւ առանց շնչահեղձ ըլլա-
լու անոնց մէջ, եւ որչա՞փ դժուարութիւն կը կրէ արդեօք՝

այդ ներդաշնակութիւնը եւ կարգապահութիւնը ապահովե-
լու համար, այն սալօններուն պէս ուր ֆանֆառը նուազած
պահուն յանկարծ դուրս կը սկսին՝ ընթա-
նալ, պահելով իրենց տիրապետութիւնը:

* * *

1933 Դեկտ. 2 Թուականու. «Ժամանակ»-ի մէջ ահա
թէ ի՞նչ գրած ենք Էքսէրճեան քահանային լանջախաչի
տուուչութեան առթիւ, — «ԱՐԺԱՆԱՒՈՐ ՎԱՐՁԱՏՐՈՒԹԵԱՆ
Մ'ԱՌԹԻՒ» խորագրով. —

«Գերագոյն ու հոգեպարար յուզում մը համակեց մեր
սիրտը, երբ լսեցինք որ բարեպաշտ մէկը, Հայ. Առաք.
Ս. Եկեղեցւոյ մէկ հարազատ զաւակը, իր տաներէցին դի-
մած ու տրամադրած է ականակուող լանջախաչ մը՝ յանձ-
նուելու համար Արժ. Տ. Հմայեակ Ա. Բհնյ. Էքսէրճեանի,
պայման դնելով որ ոչ իսկ նոյն խաչով իր յոգնաբեկ
կուրծքը զարդարող Տ. Հմայեակն ալ իմանայ նուիրատուին
ինքնութիւնը:

«Երբ յաջորդաբար հրապարակ նետուած գայթակղա-
կան ամենացաւազին խնդիրներ կը սպառնան Հայուն դա-
րաւոր հաւատքին՝ հանդէպ իր եկեղեցիին, սփոփարար
յարգանքին՝ հանդէպ հայ եկեղեցական սքեմին, խորին յա-
փշտակութեամբ մը կ'ուզենք խոնարհիլ հոգեկան այն ան-
սասան կառուցումին, զոր տասն եւ ութ դարերու հրկար
շարքին մէջ կոթողեր է հայ ժողովուրդին էութեան մէջ
Հայ. Առաք. Ս. Եկեղեցին, իր արժանաւոր ու նուիրեալ
եկեղեցականներուն պանծալի շքախումբովը:

«Այս առաւօտ Սկիւտարի Ս. Խաչ եկեղեցւոյն մէջ
Արժ. Տ. Թովմա Ա. Բհնյ. Շիկահեր հանդիսաւորապէս կը
կարդայ հայրապետական օրհնածիր կոնդակը եւ կը զար-
դարէ՝ ի դիմաց Կրօն. Պատկ. Ժողովոյ՝ այս վաստակաւոր,

կորովի, անաչառ, խստակրօն եւ բարեպաշտօն քահանայ
հօր կուրծքը:

«Հայ եկեղեցականի մը վարձատրութեան դէպքը ո՛չ
առաջինն է եւ ո՛չ ալ անշուշտ վերջինը:

«Եւ սակայն Սկիւտարի այս քահանային վարձատրու-
թեան մէջ կը նշմարենք ուշագրաւ երկու պարագաներ,
որոնց վրայ կ'ուզենք ծանրանալ եւ հասարակութեան ալ
ուշադրութիւնը հրաւիրել:

«Էանջախաչը պատրաստող եւ իր անունը հանրութենէն
եւ նոյնիսկ նուէրընկալէն ծածկել ուզող անձանօթ պատուա-
կան հայորդիին այս գեղեցիկ ժէսթը շատաւն ապտակ մըն
է երեսին այն եկեղեցականներու, որոնք իրենց սքեմը՝ փո-
խանակ Հայ եկեղեցիի զաւակներուն ՍԻՐՏերուն խանձա-
րուր եւ վարչամակ ընծայելու՝ կիրքերու, շահատակու-
թիւններու՝ ընչաքաղցութեան եւ պայուսակ ընդ անութ
շուկայիկ շահադիտութեան միջին ու աճաբարական վա-
րագոյրի են վերածած:

«Էքսէրճեան քահանային լանջախաչը՝ մարգարտայեռ,
աղամանդակուող, ոսկեծոյլ եւ գոհարազարդ պատուանշան-
ներէն շատ աւելի Թանկ կ'արժէ՝ ո՛չ թէ միայն իրեն՝ այլ
ամբողջ զգացում ունեցող ու դատել գիտցող հայերուն
համար

«Այդ Խաչը ծուլուած է ՍԻՐՏ է...: Հայուն ՍԻՐՏն է
այն, ԵՐԱՆՏԻՔն է այն, ԴԱՏԱՍՏԱՆն է այն, ՎՃԻՌն է
այն...:

«Կոչումն ու եկեղեցւոյ շահը նիւթին հպատակեցնել
գիտցող եկեղեցական մը, խուցի մը խեղճութեան մէջ տա-
ռապող այլ սակայն ո՛չ իսկ օր մը դրամի ծուխի մասին,
իր անձնական հաշուոյն, բերնէն բառ մը հանող Տ. Հմայ-
եակ մը, շահադիտութեան մարզին մէջ իր պետն իսկ ամ-
բաստանելու չվարանող արիասիրտ ժողովական մը ահա
կը վարձատրուի երկու ուղղութեամբ, եկեղեցւոյ գերագոյն
ՊԵՏէն շքանշան կախելու արտօնութեամբը եւ ԺՈՂՈՎՈՒՐ-

Դէն նոյն այդ լանջախաչը հայուն ՍԻՐՏէն կերտելով իրեն մատուցանելուն անձնագործունակութեամբը:

Պօլսահայը շատ լաւ կը ճանչնայ այս եկեղեցական ուշագրաւ դէմքը. աւելորդ չըլլար սակայն իր համառօտ կենսագրական զիծերը ներկայացնել մեր ընթերցողներուն:

«Տ. Հմայեակ Խաչակիր Ա. Քհնյ. էքսէրենան բնիկ պօլսեցի է եւ ծնած է 1861ին: Երիտասարդական հասակէն իսկ մասնաւոր հակում մը ունեցած է դէպ ի մտաւորականութիւն եւ վաղամեռիկ Պետրոս Դուրեանի կենսագրութիւնը պատրաստած է տքնաջան աշխատութեամբ շատ երիտասարդ տարիքի մէջ. Տ. Հմայեակ Ա. Քհնյ. յամառ ու անխոնջ բանասէր մըն է. իր տառապած ուղեղը այսօր իսկ հակոտնեայ հակադրութիւնն է իր ազգուն մարմնոյն եւ պահած է կատարելապէս իր մտքի պայծառութիւնը:

«Ընդհ. Ժողովի մէջ արժեցուցած է միշտ իր ներկայութիւնը՝ իր խոր հմտութիւնովը ո՛չ թէ միայն Պատրիարքարանի կանոններուն եւ օրէնքներուն, այլ նաեւ ժամանակակից անցքերուն եւ դէպքերուն:

«Քահանայ ձեռնադրուած է 1893 Յուլիս 11ին Հոգելոյս Դրիգորիս Եպս, Ալէաթճեանէ եւ ճիշդ քառասուն տարիներէ ի վեր կը ծառայէ եկեղեցիին, առանց ո եւ է բիծ կամ արատ բերած ըլլալու իր քահանայական կոչումին: Բազմիցս մասնակցած է Կրօն. Ժողովներու եւ զիտցած է արժեցնել իր ներկայութիւնն ու ձայնը: Երկայիս Կրօն. Ժողովին Բ. Ատենապետն է եւ՝ հակառակ իր հիւանդազին վիճակին՝ միշտ պատնէշին վրայ է:

«Երկար ու բարեբաստիկ կեանք կը մղոթենք իրեն.

«Բոլոր սրտով կը շնորհաւորենք զինքը Հայրապետական արդար այս վարձատրութեան եւ ներկայ առիթով Ժողովողային ինքնաբուղիս յարգանաց ալ արժանի հանդիսացած ըլլալուն համար:

«Հայ. եկեղեցւոյ զաւակներուն ՍԻՐՏէն կերտուած այդ լանջախաչը թող դաս մը ըլլայ ամէն անոնց, որոնք սքեմ ունին եւ, աղէ՛, չեն գիտեր թէ ի՞նչ ունին»:

* * *

1933 Դեկտ. 19ին Ազգարարի մէջ Parisien ստորագրութեամբ Երուանդ Տէր Անդրէասեան Բարիզէն կը գրէ հետեւեալը:

«Հմայեակ քհնյ. իսկապէս նկարագրով յամառ, աննեւորդ, դէգ, ինքնաբաւ ուսումով եւ հմտութեամբ, անխոնջ ընթերցող եւ անձանձիւր գրող Կրօնաւոր Հորոյ մը, թէեւ աշխարհականը յիշս կրօնի եւ աւանդութիւններու անհաշտ էր կրօնաւորին հետ: Բայց երկուքը զուգահեռական բարքի խստութեամբ: Հմայեակ քհնյ. — եթէ հարկ իսկ ըլլայ — պատրաստ է զոհուելու, քարկոծուելու իր գաղափարներուն համար: Քոմիտի ճամբայ չունի. ճակատ է իրեն համար ամէն կողմ: Սակաւ են այսպիսի տիպարներ. Նոյն իսկ, ի հարկին, յամառութեան դաս կուտար Յովակիմեան Ա.ին, որ ծնեալ յամառութիւնն իսկ է: Աներեք ու անխլիրդ այս բարեխառնութեան մէջ բարեբախտաբար արմատացած չարութիւն չկայ, ինչպէս նաեւ խորացած դառնութիւն: Ու երբ կ'երկարեմ նկարագրի այս կառոյցքին վրայ, պատճառը ա՛յն է որ Հմայեակ քհնյ. տիպար մըն է այս դասակարգի մարդոց, որոնք ընկերութեան համար անխուսափելի պէտք մըն են, շէնքը ամուր բռնելու համար:

* * *

1933 Դեկտ. 21ին Գարձեալ Parisien ստորագրութեամբ Երուանդ Տէր Անդրէասեան «Մարգկային Ժայռեր» վերնագրին տակ կը գրէր հետեւեալ տողերը:

«Ներեցէք որ այսպէս անուանեմ կեանքին զանազան փորձութիւններուն դիմադրող այն հուժկու եւ տոկուն անձերը, որոնք Ժայռի պէս ամուր կը կանգնին իրենց ճակատագրին գծած անորոշ սահմանին մէջ: Եւ ի՞նչ զարմա-

նալի հակասութիւն: Այս տեսակ մարդկային ժայռեր — նոյնանան հողազանգուածներուն եւ հաստաբետ գողոծերուն, բուղծներուն պէս, — կը կրեն շարունակ բազմապիսի հարուածներ, ինչպէս միւսները երկինքին անծրեւն ու ծիւնը, սառն ու բուքը, առանց խանգարելու իրենց ցայտուն վէժքը, կարկառուն ելքը դէպի այերք:

«Այս տեսակ ժայռ մըն է Հմայեակ Քահանայ Էքսէրճեան, վտիտ, ըստ երեւոյթին վատոյժ, այլ նկարագրով ու խղճմտանքով ուժեղ, երկարածիգ, ամբարձածիգ տեսակ մը տիգաբուն, որ ահա վաթսուն եւ աւելի տարիներէ ի վեր իր ու մեր շրջանակին մէջ անուն ունի, սկսեալ իր աշակերտի ուշիմ ու վաղահաս համբաւէն մինչեւ հո՛ն, Սկիւտարի Ս. Խաչը, ուր կը կանչէ կ'որոտայ այդ Ստենտորը արծուադէմ քնթոնոցով մը, եթէ ներելի է այս բացատրութիւնը:

«Հագիւ պատանի, բայց ծանօթ էր մեզի արդէն իսկ Բարսեղ Էքսէրճեանի անունը: Ու այդ անունը աներկիւղ յամառութեամբ տոկաց բաւեց ցարդ, ամէն ճամբաներու վրայ: Գրական, ազգային, խորհրդարանական, կրօնական, վիճաբանական բոլոր արահետներու վրայ այդ անունը իր զիծը կը տարածէ. Պատիւ իրեն:

«Բայց ինք բնաւ «պատիւ»ի, արտաքին պատիւի հոգը չունէր, անոր համար պատիւը իր պարտականութիւններուն կատարման զիտակցութիւնն է: Չէր սպասեր զնահատանքի, մինչեւ որ իր գերադասները, անոր արժանաւոր ծառայութիւններուն հարկին տակ ընկճուած, անոր յոգնած ու սպառած լանջքէն կախեցին խաչը, զոր հէք պատուական երէցը կը կրէ արդէն երկար տարիներէ ի վեր, շնորհուած լանջախաչին տառապանքը, անոր անուրին տագնապը: Բայց համբերեց տառապանքին ու տագնապին, որովհետեւ նուիրուած էր իր համայնքին, եւ իր ընտանեկան ծանրածանր վիշտերը չէին կրնար թմրեցնել պարտականութեան բուն զգացումը, որուն նուիրուած մըն էր:

Ի՛նչ ծիւներ որ եկան գլխուն, կրեց, հանդուրժեց, արտակարգ համակերպութեամբ, զոր կ'արժէ անուանել ինքնաշնորհ, մին այն եօթնարիի շնորհներէն, զոր Ս. Հոգին կը ցօղէ իր ընտրածներուն վրայ — կ'ըսէ Ս. Գիրքը:

«Այս ամէնը ճիշդ մէկ քառորդ ժամուան մէջ խորհեցայ անարժանս՝ լանջախաչերու արժանաւոր եւ զինքը մանաւանդ մօտէն ճանչցողներու համար գերընտիր հոգեւորականին պատկերը վերակոչելով այնքան հեռուն...:

* * *

Ա.

1934 Յուլիս 8 և 9 յաջորդական թիւերով Աշոտ Քէչեան Տ. Հմայեակի նկարագրի մասին հետեւեալ տողերը կը գրէ Ազդարարի մէջ, «Երդիծական Ուրուագիծեր» խորագրին տակ:

«Հին Կտակարանին մէջ, Եհովան սարսափելի է: Անհնազանդ ժողովուրդը պատժեց, պատուհասեց, մարախ տեղացուց, ժանտախտ սփռեց, հուրի մատնեց: Նոր Կտակարանին մէջ՝ Գերագոյն Բարութիւնն է: Էքսէրճեան Հայր, հաւասարապէս սնած ու զարգացած է այս երկու մթնոլորտներուն մէջ: Հանրային կեանքին մէջ երեւան կուգայ՝ Հին Կտակարանին վրայ սրուած շեղքը իր լեզուին, ինչպէս դանակ մը յեսանաքարին վրայ, իսկ անհատական կեանքին մէջ՝ հոգեգալուստին լեզուն է: Ժողովներուն մէջ՝ Հին Կտակարանին կը պատկանի, Նոր Կտակարանէն ալ օգտուելով՝ Տաճարը մաքրագործելու նման փաստերէն: Ընկերային կեանքին մէջ՝ ուղղակի սերած է Նոր Կտակարանէն. մինչեւ ճգնազգեացի մը կատարելութեան հասնելով:

Ամէն անգամ որ ժողովին մէջ կը լսեմ սոսկալի որոտը իր հարցումներուն, իր հարցապնդումներուն, կարծես մանկութեան ընթերցումներուս մէջէն Եհովային ձայնն է

որ կը լսեմ անհղաճու, երբ հուր ու ժանտախտ եւ մարախ կը տեղացնէր՝ մանանայի տեղ...:

«Եկեղեցականներ կան, որ իրենց քարոզներուն մէջ «Աւետարանի՛ ճամբան» կը յեղեղեն շարունակ. մինչդեռ իրենք այդ ճամբէն բաժնուած, ուրիշ ճամբով կը շարունակեն իրենց կեանքի ուղեւորութիւնը: Իրենց բերնին մէջ պայմանադրական յանկերգ մըն է «Աւետարանի ճամբան», ինչպէս մանկապարտէզի երախայ մը որ անգլիերէն ոտանաւոր կ'արտասանէ, առանց մէկ բառին իմաստը գիտնալու:

«Ո՞րն է Տ. Հմայեակ Հօր ընտրած ուղեգիծը ուրեմն: Վստահաբար՝ Աւետարանի՛ ճամբան, պիտի ըսէք: Աւելի ճիշդը՝ այն անկիւնադարձը, ուր Աւետարանին եւ Հին Կտակարանին գիծերը իրար կը գուգադիպին, միացած յառաջանալու համար: Իրեն յատուկ, իրեն սեփական ճամբայ մը, ուրկէ, գլուխը ճօճելով, անայլալ ու շիտակ կ'երթայ, ստանց անգամ մը ետին դառնալու, երբ դառնութեան, գնահատութեան, բողոքի կամ ծափերու աղմուկ մը կը բարձրանայ իր քայլափոխին:

«Իր գաղափարներուն ու տեսակէտներուն մէջ ինք առանձինն աշխարհ մըն է, սահմանազուխները ամուր մը փակած...: Այդ սահմանէն ներս թողունք հակակշռի կամ հոգատարութեան պէս ո եւ է ոտնձգութեան չհանդուրժելը, գոնէ հասկացողութեան մը գալու համար գետին մըն ալ չի տրամադրեր...: Իր համոզումներուն մէջ բացարձակ ինքնակա՛լ, փոյթը չէ թէ իր պնդումներով որո՞ւն համոզումներուն դէմ ծառացած կ'ըլլայ, նուիրապետական ի՞նչ կարգի վրայ գտնուողի մը: Թ՛գուկ հոգիները անպատկառութիւն պիտի նկատէին այս իսկապէս կարգապահական կեցուածքը: Ժողովական քահանայ բարձրաստիճան կղերին հանդէպ՝ միշտ բուրվառը ձեռքին եւ կամ միշտ բուրվառը շրթունքէն առկախ պիտի ուզէին տեսնել: Մինչդեռ, Ժողովական Էքսէրճեան Հօր այդ ձեռքէն ցուցամատ մը կը

ժայթքի, զամուշլու համար անոնց աչքին մէջ: Էքսէրճեան Հայր գիտէ զանազանել իր պարտականութիւնները, Ժողովին մէջ թէ Տահարին, գիտէ հետեւաբար, հատուցանել իր երկու տուրքն ալ: Ժողովասրահի մը սեմին առջեւ կանգ կ'առնեն նուիրապետական ամէն աստիճան ու պատուանդան: Ներսը՝ մէկ տարագ կայ, հաւասար անդամակցութիւն, ինչպէս ընկերային բոլոր կարգերը կը մերկանան... բլաժին թէ՛ բաղնիքին մէջ:

«Այս է պատճառը որ իր անդամակցած Կրօն. Ժողովը արմատական եւ անողոք եղաւ. եւ իր այս խոյանքովը անակնկալի բերաւ ու հետեւաբար վրդովեց գաղջ որոշումներու բարեխառնութեան վարժուած ըմբռնումները, որ Կրօն. Ժողով մը Պրոպատիկէ աւագանի հետ կը շփոթէին:

«Եթէ, լոկ օրուա՛ն մը համար, Կրօն. Խշխանութիւնը իրեն յանձնուի, զրեթէ ամէն եկեղեցի նոր քահանայական ձեռնադրութիւններ կատարելու պիտի պատրաստուի. իսկ քարոզիչ պիտի չունենանք կարծեմ...: Ռէթէոս Պէրպէրեանի տնօրէնութեան օրով, ուսուցիչ Աւետիս Առանձար, հեղինակութիւն մը՝ աշխարհագրութեան ու պատմութեան հիւղերուն մէջ, օր մը կրտսեր դասարանի աշակերտներուն կը սպառնար. «Օր մը միայն, Պէրպէրեան էֆ. Թող ինձի յանձնէ վարժարանին տնօրէնութիւնը, ես գիտեմ ընելիքս...»: — «Գիտեմ ձեր ընելիքը, պատասխանեց դասարանին ամէնէն պատրաստաբան աշակերտներէն մին, ամէնքս ալ վարժարանէն կ'արտաքսէք...»:

«Տ. Հմայեակ Հայր եթէ դատաւոր ըլլար, վստահ եմ որ Եղեռնադատ Ատեանը պիտի նախընտրէր. եւ մահապատիժներուն մէջ՝ ելեկտրահարութիւնը. ., կամ Ատեան մը պէտք էր կազմել, իրեն յատուկ օրէնսդրութեամբ, ամենաթեթեւ յանցանքին ամենածանր պատիժը, համաձայն իր սկզբունքին, ո եւ է գայթակղութիւն գործող մը չարաչար պատուհասելով, որպէս զի գայթակղութեան թեկ-

նածուները դարձի գան, ինչպէս չեմ յիշեր ո՛ր երկրին մէջ, գողութիւն գործողին ձեռքը կը կտրեն:

«Եկեղեցական բարոյականին ու կարգապահութեան հանդէպ մեր նախանձախնդրութենէն հետզհետէ այնքան ընկրկեր ենք, տեսնելով անկումները, եւ այս վիճակին այնքան համակերպեր հաշտուեր ենք որ, էքսէրճեան Հայր մը երբ պատիժի ու հաբեկումի կը դիմէ՝ եկեղեցականութեան վարկը կանգուն բռնելու համար, ահաւասիկ Դամոկլէսի սուր կը նկատենք զայն, եւ նոյն իսկ... դահիճ:

«Տեսա՞ծ էք հին տուն մը՝ մէկ կողմին վրայ կքած: Տանը ճակատին վրայ ձեւակեղծումը սկսած է արդէն, բայց ջամուր գերաններ չուժով մը կոթնած, կանգուն կը բռնեն տունը: Էքսէրճեան Հայր մէկն է այն խապահով յեմակնեբէն, որոնք եկեղեցականութեան մակարդակը կը փրկեն քայքայումէ:

«Ժողովին մէջ, իրեն խօսք տրուած ժամանակ, այսինքն յարձակողականի արտօնութիւն առած ժամանակ, երբ ուրուականի մը պէս կը բարձրանայ, կը զարմանաս որ այս դողդոջուն կորաքամակ ձերունին ինչպէ՞ս նիզակի մը նման յանկարծ կը շտկուի, կ'ուղղուի: Թող փոթորիկներ գոռան շուրջը, թող խօսքը խափանել աշխատին. ահագո՛ւտ: Կը շարունակէ ու կ'աւարտէ ըսելիքը, այսինքն կը վերջացնէ ենթակային գործը. մորթը միայն ձգելով...: Ներեցէ՛ք, խիսալ բացատրութիւն մը սպրդեցաւ: խօսքը խափանել ըսի, մինչդեռ իր խօսքը չի կրնար խափանուիլ, իր անդնդախոր ծայնը՝ որ միսմինակր կը բաւէ Կեղորոնական Երզնայի տաճարին պասօի բաժնին, կը տիրապետէ՝ դարձեալ, եթէ ամբողջ Ժողովն ալ հաւաքաբար իր կոկորդին համազարկը բանայ էքսէրճեան Հօր դէմ...: Աքճանի պէս կը կառչի կը մնայ. կրնայ Ժողովը ընթացք չտալ իր պահանջումին, ինք չի յուսահատիր սակայն, ընդհակառակն աւելի կը խստացնէ իր պահանջումները, որոշուած պայմանաժամին չյանձնուող փախստական յանցաւորներու

պատիժին պէս. Ո՛վ որ է ենթական, ա՛լ անոր դէմ նուիրական պատերազմ հռչակած է. այս նիստին չեղա՞ւ, յաջորդին, յառաջիկային, վերջապէս կ'ընէ չըներ, խօսքը անոր վրայ կը բերէ. եթէ խօսելու կարելիութիւն չկայ, գրաւոր կը ներկայացնէ, դուռնէն չեղա՞ւ՝ պատուհանէն կը մտնայ, եւ գոնէ... ատենագրութեան մէջ անցնել կուտայ: Իր խօսքը խափանել աշխատողները երբ գոհունակ շունչ մը կ'առնեն, ինք ուրախ է արդէն, իր յարուցած խնդիրը պատմութեան մէջ յաւերժացնել յաջողած ըլլալուն համար...:

Բ.

«Ֆիզիքականը քամուած ու ցամքած, հոգին վիշտերէ քանդուած, բայց պատնէշին վրա՛յ է, իր ծայնը բարձր կը հնչէ. ո՛չ միայն իր առողջ թոքերուն եւ նիքօթինով ու քաֆէլինով աքօռ եղած ծայնական լարերուն շնորհիւ, այլ իր անխոցելի ըլլալուն ազատութեա՛մբը, եւ իր անխախտելի տրամաբանութեա՛մբը:

«Իզմիրլեան Սի անդամակցած Կրօն. Ժողովի մէկ նիստին, զայն վերաբերելուն մը դատելու առթիւ, երբ Նախագահ Ս.ը, Ժողովականներուն տրամադրութեան մէջ ողորմում մը յառաջ բերելու նպատակով, կը հարցնէ «Ո՛վ որ մեր մէջ անմեղ է, ան թող նետէ առաջին քարը», Իզմիրլեան Ս. ոտքի կը խոյանայ եւ «Ե՛ս Որբազան» կը պատասխանէ: Էքսէրճեան Հայր պիտի երկրորդէր անմիջապէս, երբ այդ Ժողովին մասնակցած ըլլար:

«Պահպանողական-ձախակողմեան է, եթէ խորհրդաբանական չըլլայ ալ այս բացատրութիւնը: Զինքը լռեցնելու համար զիշեր մը, ճամբուն վրայ. բիրի հարուած մը իջաւ գլխուն, ցնդեց ճակատը: Տակաւին դարմանումի մէջ, յաջորդ նիստին դարձեալ պատնէշին վրայ էր, վի-

րակապով գլուխը փակած, իսկ կապարի պէս ծանր՝ այն արագահարուած լեզուն դարձեալ արծակուած...:

«Ժողովներու մէջ վիճաբանութեանց ընթացքին, հակառակորդը ջախջախելու համար, երբ յանկարծ ձեռքը՛ գրպանը կը տանի. «բացուեցէ՛ք» սպառնալու ձեռով, կը սարսափիս որ հիմա՛ ատրճանակ պիտի հանէ. մինչդեռ պլորուած տետրակ մըն է դուրս քաշածը. կանոնագրի՛ րը: Ամէն նիստի, յաճախ այս սրտադողին կը մատնէ ժողովականները...:

«Անուցչութեան բեմէն դէպի քահանայական փիլոն իր փոխադրութեամբ, Ալեքթրան եւ Իզմիրեան Ս.ներու նկարագրի կռանին վրայ դարբնուեցաւ այս հոգեւորականը, անոնց խրոխտ արժանապատուութեան երկաթեայ ջիղը իր ողնայարն ի վեր պրկուեցաւ: Կեանքին մէջ միայն խորանին առջեւ ու սրբութեանց առջեւ ծոցաւ. հիմակ ալ օրն ի բուն ծուարած է գրասեղանին առջեւ, գիշերներն ալ կանթեղի մը խարխափող լոյսին տակ, աչքին լոյսը կը քամէ լեռնակուտակ դէգեր պրպտելով, անդադար գրել աշխատելով: Մովսէս Խորենացին ե. դարու բնիկ ցոյց տալու փաստեր հայթայթելու համար, որպէս զի Շրդ, Տրդ դար տեղահան չընեն: Իր այս բանասիրական խոր թարթափումներուն մէջ, կը զարմանաս թէ ինչպէ՞ս միջոց կը գտնէ.. Թօքաթլեանի պայմանագրութեան պէս հաշիւներ հանելու կամ հետեւցնելու, մանաւանդ առանց փաստաթուղթի:

«Ժամանակին, Պետրոս Դուրեանի կեանքն ու գործը ներկայացուցած է տաք ու բաբախուն հատորով մը, ուր մեր պատանեկութեան արցունքները հոսեցան:

«Ճարտար գրիչ ունեցած է, բանասէր, քննադատ, եւ եռանդաբորբ տարիքին՝ բանաստեղծական թռիչքներ ալ, որ անպատճառ օդին ու ջուրին կը պարտինք, այդքան քնքշութիւն՝ այնքան... կարծր ձեռքի մը մէջ անհաւատալի թուելով հանդերձ: Հայ երէցներու նահապետին՝ Հոգեւոյս

՝ ըունի Հօր կիսանդրին կանգնած է պատմութեան մէջ, մատենիկ մը՝ ուր իր գրական ճաշակը կը յայտնուէր հանուխէն:

«Նոր Կտակարանին տօնին ու ոգիին իր հաւատարմութեան փաստերը շա՛տ են. Իր ընտանեկան, անհատական կեանքը պզտիկ Գողգոթայ մըն է: Կէս դարէ ի վեր իր նուիրումը Աղքատախնամ գործին, ամէնուն օգտակար ըլլալու իր բարեյօժարութիւնը... «Աւետարանի Ճամբէն» քալող ուղեւորը չե՞ն յայտնեք: Միայն, կը խորհիս թէ ժողովասրահ մտած ժամանակ, արդեօք իր այսքան բուխ սիրտը հովանոցին հետ դո՞ւրսը կը կախէ, եւ կամ իր խո՞ւցը կը թողու, սուրճի ճէզգլէին քով, իսկ ամէն պարագայի մէջ հետը առած ժողովի չի մտներ...:

«Մովսէս Խորենացիէն զատ բան մը չերեւար իր աչքին. ոչ իսկ օրուան հացը: Մարդիկ կան որոնց իտէալն է՝ վիճակահանութեան մեծ պարգեւը շահիլ, արարթմաններու տէր ըլլալ, Քառուզօ մը ըլլալ, թաղական ըլլալ, մեծահարուստ աղջկան մը սիրտը գրաւել, պաքաւօրիայի քննութեան մէջ յաջողիլ, առանց բացի կըթական պիւտճէ ունենալ, եւ բոլոր այս կարգի ընթացիկ երազներ: Էքստրենան Հօր մեծագոյն իտէալն է Մովսէս Խորենացին ե. դար փոխադրող փաստաթուղթ մը ձեռք բերել: Եթէ կ'ուզէք այս բազմարդին Հայրը երջանկացնել, թուղթ մը գտէք բերէք իրեն, ուր Մովսէս Խորենացիին անունը յիշուած ըլլայ...: Եթէ Խորենացին գիտնար որ դարեր վերջը արդէն տառապած քահանայ հայր մը իրեն համար այսչափ պիտի չարչարուի, ինչ կ'ընէր չէր ընել, կա՛մ այդ հոյակապ պատմութիւնը չէր գրեր, կա՛մ... Ե. դարուն կը ծնէր...:

«Այսօր չէ՛ միայն որ խղճի պարտք նկատած է հետաքրքրուիլ կարգալուծութեան ու պարսաւանքի հետ ու եւ է առնչութիւն չունեցող խնդիրներով: Օրինակի համար, տարիներ առաջ, տէրտ ըրած էր թէ Յովհաննէս Մկրտիչին կերածը մարա՛խ էր թէ մարուխ եւ այս առթիւ զրքոյլ մը

հրատարակած է: Մարախ թէ մարուխ կերած ըլլալը ի՞նչ արժէք ունի սակայն մեր նախահօր կերած ապուրին քով, որուն ծանր հետեւանքները կը կրենք մինչեւ այսօր, իսկ Յովհաննէս Մկրտիչ մարախ կամ մարուխ ուտելով շատ շատ ստամոքսի խանգարում մը ունեցած պիտի ըլլայ...: Յետոյ, Մովսէս Խորենացիին հինգերորդ թէ եօթներորդ դարու ծնունդ ըլլալը իր ի՞նչ փոյթը, երբ այդ մասին իրմէ զատ հոգ ընող մը չկայ ազգին մէջ...: Կը տեսնէ՞ որբնմն որ... մատաղօրհնութեան յոբելեանի մը չափ ալ շահեկանութիւն չունի, գոնէ վրան յիշատակարան մը գրելու համար:

«Կը խորհիմ որ, ապագային օրինակի համար 27րդ դարուն, Մովսէս Խորենացիին նման կոռախնձոր մըն ալ Տիար Գասպար Նեմցէն պիտի ըլլայ: Պատմաբանները խնդիր պիտի ընեն, պիտի չկրնան համաձայնիլ թէ Տիար Նեմցէն ո՞ր դարուն ծնած է, եւ հետեւաբար ո՞ր դարուն գրած է իր աշխարհաբարը. եօթներորդ, տասներեօթերորդ թէ տասներիններորդ դարուն...: Եւ, ապահովաբար Սողոմոնի վճիռին պիտի դիմեն, երկուքի բաժնելով Գասպար Նեմցէն, գլխուն կողմը եօթներորդ դարուն եւ ոտքին կողմը 17րդ. դարուն յանձնելով...:

Ի՞նչ աղէկ պիտի ըլլար, եթէ Տ. Հմայեակ Հայր փոխանակ ձգելու որ 27րդ դարուն բանասէրները մոռնալ տանին Պ Նեմցէի լեզուն, ինք հիմակուրնէ լուծէ ապագային համար կարելոք այս խնդիրը. եւ ճշդէ թէ Պ. Գասպար Նեմցէ. . ո՞ր դարուն մէջ կրնայ ապրած ըլլալ եւ հետեւաբար ո՞ր թուականին կրնայ գրած ըլլալ իր աշխարհաբարը, վերոյիշեալ ո՞ր դարուն մէջ: Ապագայ լեզուաբանները բաւական կնճոտ հանգոյցէ մը ազատած պիտի ըլլայ Էքսէրճեան Հայր, որ իբրեւ ժամանակակից ու ականատես Պ. Նեմցէի, անշուշտ իր վկայութեանը դէմ առարկութիւն մը պիտի չունենայ պատմութեան կողմէ...:

ԱՐԺ. Տ. ՀՄԱՅԵԱԿ ԽԱՉԱԿԻՐ
Ա. ՔԶՆՅ. ԷՔՍԷՐՃԵԱՆ

1934 Սեպտ. 20-ին Պարոյր Քէչեան «Նոր Լոյս»-ի մէջ
կը գրէ Քառասնամեակ մը վերնագրին տակ հետեւեալ տո-
ղերը:

Կրօնական ժողովի անդամներուն մէջ փափաք յայտ-
նուեր է որ տօնախմբուի քահանայական քառասնամեակը
Ատենապետ Տ. Հմայեակ Ա. քհնյ.ի, որ կը վարէ Սկիւտա-
րի Ս. Խաչ եկեղեցիին աւագերէցի պաշտօնը:

«Ո՛րք պիտի զարմանայ լուրին համար. ընդհակա-
ռակն, պէտք է ցաւիլ որ ասկէ առաջ առիթ մը չներկա-
յացաւ յարգանքի հրապարակային ցոյց մը ընելու եկեղե-
ցական դասակարգի այս յոյժ արժանաւոր ներկայացուցի-
չին, որ այնքան բարձր պահած է հոգեւորականութեան
պատիւը իր անաչառ, անկաշառ, անկողմնակալ, անշահա-
խնդիր պաշտօնավարութեամբ. ինչպէս անկէ առաջ պատ-
ուաւորապէս վարեր էր ուսուցչական պաշտօնները, դպրո-
ցական գրասեղաններուն հրաժեշտ տալէ ետքը: Եթէ կը
պահանջենք որ պատժուին իրենց նուիրական պաշտօնին
մէջ թերացող անոր սրբութեանը դէմ դաւաճանող անար-
ժանները եւ անուպաները, ապա ուրեմն պէտք է արժանա-
ւոր յարգանքը ընծայել եւ երախտագիտութիւն յայտնել
անոնց, որ անթերի ծառայած են իրենց ազգին իբր հոգե-
ւորական, մտաւորական եւ դաստիարակիչ, վերջապէս իբր
հանրային գործիչ, յանախ իրենց անձնական շահը ոտնա-
կոխ ընելով եւ հանգիստը զոհելով:

Տ. Հմայեակ այսպիսի տիպար մըն է եւ կատարելա-
պէս արժանի է իրեն ընծայուելիք պատիւին, լանջախաչի
յետամնաց պատիւէն ետքը:

Բայց պարագայ մը կայ այս պատուական անձնաւո-
րութեան կեանքին մէջ, որ արժանի է ի վեր հանելու:
Սկիւտարի հարագատ զաւակ, այդ միջավայրին մէջ սնած

ու մեծցած, հոն ուսած, ձեմարանին մէջ Դուրեանի եւ Պէրպէրեան վարժարանին աշակերտած, ուստի դասական ոգիով կրթուած եւ հրահանգուած, ա'ն է որ ամէնէն առաջ զաղափարը յղացաւ ճանչցնելու Պետրոս Դուրեանի կեանքը եւ տալու անոր լուսանկարը... յոչնչէ: Արդարեւ, երկար աշխատանք եղած է ստիկա: Պետրոս Դուրեանի լուսանկարը չկար, ապագայ քահանան կը հարկադրուի հետն առնել լուսանկարիչ մը եւ Դուրեան ընտանիքի անդամներու եւ մտերիմներու ցուցումներուն վրայ ապակիի վրայ առնել տալ դիմագիծի այլ եւ այլ մասերը զանազան անձերու, որ ամէնէն աւելի նմանութիւն կը ներկայացնէին «Սկիւտարի Սոխակ»ին դիմագիծերուն հետ, յետոյ այդ զանազան մասերը կը համադրուին, նկար մը կը պատրաստուի, որ կը ներկայացուի վաղամեռիկ բանաստեղծին տարաբախտ մայրիկին եւ անիկա չի կրնար զսպել յուզումը ի տես անակնկալին, գոչելով. «Պետրոսիկս է...»: Բանաստեղծին անդրանիկ կենսագիրը եղեր էր, կ'ըլլայ նաեւ անոր. . յետ մահու լուսանկարիչը.

«Անշուշտ իր գործը Դուրեանի մասին, կարելի չէ բաղդատութեան դնել Արշակ Զօպանեանի բազմակողմանի եւ խղճամիտ ուսումնասիրութեան հետ: Բայց իբր անդրանիկ գործ մը վաղամեռիկ բանաստեղծին կեանքը եւ անոր անմիջական շրջապատը ներկայացնող հաւատարմօրէն, պատիւ կը բերէ հեղինակին որ վերջին հազուադէպ ներկայացուցիչներէն է կէս դար առաջուան խանդավառ, զբասէր սերունդին, ձեմարանի սերունդին, որ պատուական գործիչներ տուաւ. ազգին ու երկրին օգտակար հանդիսանալու ոգիով սնած անձեր, երկու սեռէն ալ: Սիպիլ, զոր վերջերս կորուսինք, Արթիւր Մաղաքեան, եղիշէ Դուրեան. որ ապա պաշտուած մեծ ուսուցիչը եղաւ նոյն կըրթարանին, կը պատկանէին ա'յդ սերունդին:

«Տ. Հմայեակ հանգիստի միջոց մը չնկատեց քահանայութիւնը, լոկ ծխակատարութեան մէջ չսահմանափակ-

ուեցաւ: Մասնակցեցաւ ժողովներու եւ միշտ լսելի ըրաւ իր պատկանելի ծայնը: Ընդհ. ժողովի ո'չ մէկ անդամ նիստերու եկած է երբէք իրեն չափ լաւ պատրաստուած եւ ուսումնասիրած օրակարգի խնդիրները: Այս մասին մէկ հոգի միայն կրնայ բաղդատութեան դրուիլ իրեն հետ, բարեյիշատակ Արիստակէս Գասպարեանը, որ ժողովին վիճաբանութեան առարկայ եղած խնդիրներուն վրայ օրը օրին հրատարակութիւններ ըրած է «Բիւզանդիոն»ի մէջ: Ան ալ անաչառ խօսող մըն էր: Իսկ Տ. Հմայեակ ամէն ուրքո՞ւ կոտրած է աննկատ, անվեհեր կերպով իր կարծիքը յայտնելու եւ պաշտպանելու մէջ, հոգ չէ թէ ժողովականներուն ստուար մասին զգացումներուն եւ համոզումներուն հակառակ ըլլայ անիկա: Իր կեցուածքը, խնդիրը խորապէս ուսումնասիրած ըլլալը պատկառանք ներշնչած են միշտ, թէեւ ինք ուրիշներէ բոլորովին տարբեր եզրակացութիւններու յանգած ըլլայ, ինչպէս, երկար բարակ թուումն մասանցներէ ետքը, նախորդ Տեղապահը աւելի քան հարիւր հազար ոսկիի հատուցման դատապարտել տալ ուզելը...: Ընդհանուր ժողովի նախկին ատենագրութիւններուն մէջ ոչ ոք թարթափած է իրմէ աւելի: Փաստեր որոնած է այնտեղ իր խօսելիք ճառին համար եւ գիշերներ լուսցուցած է յանախ այս ապերախտ աշխատութեան անձնատուր, մէկ կողմէ սիկաոր վառելով, միւս կողմէ սրճամանը քշելով տաք մոխիրին խորը եւ միանգամայն ատենագրութեանց հաւաքածոն պրպտելով ուշադիր, դէմքը քսուելով թուղթերուն, չարաչար աշխատանք, որ աչք մը տուժել տուած է իրեն:

«Համոզումներուն մէջ անվկանդ մնացած է, հակառակ իրեն դէմ եղած հալածանքներուն եւ սօփային, զոր այս անաչառ եւ ազգասէր հոգեւորականն ալ համոսեսց Բիւզանդ Քէչեանի, Տօքթ. Սեղբոսեանի եւ Ժիրայր Շիրակացիի հետ, զոն դաշնակցական օտարախոսութեան, որ դարանակալ կը սպասէր եկեղեցիներու բակը եւ փողոցներու մութ ան-

իրենները: «Շէյխ Վահտեթի» չանուանեցին՝ զինքը, ուրիշ փաղաքուշ ածականներ ալ չտուին՝ այս պատուական եկեղեցականին, պարզապէս այն պատճառաւ որ կը հակառակէր անոնց առջեւ բանալ Ս. Խաչի դռները: Բայց ահաւասիկ տարիներ ետքը իրեն վիճակեցաւ խարանել նոյն տաճարին բեմէն, խուժողութ սպանումը եղերաբախտ Ղեւոնդ Դուրեան Ս.ին, որ քարոզիչ եղեր էր այդ եկեղեցիին եւ հարազատ գաւակն էր Սկիւտարի:

«Զօրեղ. նարագորի տէր՝ մարդ, իր սկզբունքներուն վրայ անշեղ, հետաքրքիր միտք, ծայրայեղ աշխատասէր, աղքատներու բարեկամ. անշահախնդիր եկեղեցական, անբասիր կեանք, կեղծիքէ չախորժող, ուրիշ ի՞նչ գիծ պիտի փնտռենք, որ աւելի լուսաւոր ընծայէ եկեղեցիին եւ ազգին ծառայութեան նուիրումը կեանք մը, տօնելու համար քառասուն տարիներու հոլովում մը, յոբելեան մը վերջապէս. որ թերեւս պիտի ըլլայ սփոփանքի ըոպէ մը տառապահիւժ կեանքի մը փշալից անցքերուն մէջ:

Ահա այդ Յոբելեանն է, զոր կ'իրականացնեն Ս. Խաչ եկեղեցւոյ Պատ. Թաղ. Խորհուրդը ու անկէ ըզխած Յոբելի նական Յանձնաժողովը:

Անկաշառ այս ՆԿՅՐԱԳԻՐԸ, ծախու չառնուող այս ԽԻՂՃԸ, պատիւէ խոյս տուող եւ սակայն պատիւը իրեն ձգող այս զարմանալի «Ես»ը, ժողովականի հակակարծիքութեան զայրոյթը հոգեւոր հօր մը սիրոյն հետ չփոթող այս ՄԵԾ ՀՈԳԻՆ, վայելքն ու վիշտը ի հարկին հաւասարապէս արհամարհել կրցող այս աննկուն ԿԱՄՔԸ, օրէնքի տասնուցին նախանձախնդրութեամբ ոսկիներու փայլին վրայ թրքնող այս ՈՒԽՏԻ ԶԻՆՈՒՈՐԸ, Հոգեւոր Պետն իսկ ամբաստանելու մէջ անվերապահ եւ սակայն տարիքով իրմէ չատ պզտիկ այլ եկեղեցական աստիճանով մը միայն իրմէ բարձր եղբայրակցի մը աչին վրայ ի համբոյժ խոնարհող Քրիստոսի այս ԾԱՌԱՆ, չյիշեցնէ՞ր Փրկիչը, որ իշխանաւորները

խարանեց «Առաջնորդք կոյրք, որք զմժղուկս քամէք եւ զուղտս կլանէք» որոտալով եւ քանի մ'օր վերջն ալ իր աշակերտներուն ոտքը լուաց:

Հաճոյք մըն է մեզի՝ իր համեստ կենսագիր եղբօրը՝ համար, խոնարհիլ այս անստգիւտ եկեղեցականին զողջոջ աշոյն եւ հրաւիրել նաեւ այն ամէն հայորդիները, որոնք մեր այս տողերը կը կարդան, որպէսզի ընկերանան մեզի յարգանքի, հիացումի եւ սփոփանաց մատուցումի մեր արտասյայտութիւններուն մէջ:

Վ Ե Ր Զ

*** Յոր. Յանձնաժողովոյ այս հրատարակութիւնը ձրի է.
*** Յանձնաժողովը խորին շնորհակալութիւններ կը յայտնէ. —

Պ. ԶԳՕՆ ԽՕՐԱՍԱՆՃԵԱՆԻ

որ հրատարակութեան ամբողջ թուղթն ու կողքը նուիրեց:

Պ. ՄԿՐՏԻԶ ԻԻԹԻԻՃԵԱՆԻ

որ հրատարակութեան քիչէները պատրաստեց ձրիաբար:

Պ. ՅԱԿՈՒ ՍԲՐԱՀԱՄԵԱՆԻ

որ մէկ ֆօրման ու կողքը ձրի տպելէ զատ շատ մըն ալ զիւրութիւններ տուաւ իրեն:

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0173795

12

2nd

9th

9th 0